

אגרת התשובה.

א"א : האגרת הזאת הוצאתי לאור מתוך כ"י 335 אשר בוואטיקאנא וארחיב לדבר עליה עוד בסוף האגרת הזאת ופה ארמז רק על איזה דברים הנוגעים לענין השואל והמשיב.

המשיב הוא הכותב, שמו לא נזכר, אך כל המזכירים את האגרת קוראים אותה על שם ר' יצחק לטיף ובודאי מצאו כזאת בכ"י אשר היה לסניהם ואלה הם:

- (1) החכם מרדכי שמואל נירונדי בכרם חמד חלק ג' מכתב ו' ובכרם חמד חלק ד' מכתב ג' והכ"י אשר היה לו נמצא כעת ביד ר' שמואל שענבלום בלעמבערג;
- (2) החכם ר' משה שטיינשניידער גם בהמוכר שלו חלק י"ב עמוד 34 במאמרו על הכ"י 1398 אשר בפארמא וגם (3) ברשימת כ"י אשר במינכען סימן 33.
- (4) החכם סיעטרא פערדראו ברשימות הכ"י אשר בפארמא סימן 21 והוא הכ"י אשר מלפנים היה מסומן ע"י אות המספר 1398 והאחרון (5) החכם ר' שמואל שענבלום אשר הוציא לאור הספר רב, סעלים לר' יצחק בן אברהם אבן לטיף והקדים שם לרבר אודות המתבר וחבוריו. השואל הוא איש אחר אשר המתבר יכנה בראשית האיגרת בשם ידעיה, ובאחריתה הוסיף מכתב תודה אשר קבל ממנו והוא בעצמו חתם את שמו שם ידעיה בר נחשון. וכל זאת היה נעלם מהח' שענבלום שם בהקדמה, אשר בלי יסוד מוסד כמתנבא אמר שהתיבות לבר לוואי (עמוד 47 שורה 12 בנדפס) יוביחו, שהשואל היה ר' סודרוס הנשיא הלוי אשר לשמו ולזכרו חבר גם ספר צרור המור. ואם גם אנחנו לא נדע, מי הוא האיש הזה אשר כבר הטעה להחליף אותו בשם ידעיה הפניני (ע' צונץ, צור נעשיכטע עמוד 468) בכל זאת אין לנו להנחיש מה שנמצא כתוב בפירוש בכ"י האחרים. עוד יש להגיה בהקדמה הג"ל ע' V אשר איגרת נמצאת בכ"י 402 אשר בפארמא נכתב מאת המחבר מירושלים — ולא כן הוא, כי האיגרת היא אשר כבר נדפסה על ידי באוצר טוב שלי חלק א' ע' 33 נכתב מר' יצחק בכ"י מאיר לטיף והוא חי יותר ממאה שנה אחר ר' יצחק לטיף אשר שם אביו היה אברהם ולא מאיר.

אגרת התשובה.

וידו בימים הרבים, מן השמים להמוני הכוכבים וגרשוני מכית משפחתי, אל ארץ האמורי והחתי, והצריכוני לילדי (לידי) הנבלים, ואומר אלכה לי אל הגדולים ואספרה להם קורותי, אשר אדדה כל שנתי, כי הם ידעו הסוד הנעלם, נלגל הוא שחזור בעולם, וינחמוני בחכמתם הנעימה, מימים ימימה, וילמדוני מוסרם הקדמון, ואהיה אצלו אמן, ואלך אליהם והנה כל אחד ידרוש, שתוק וקלות ראש, ואומנותם תורתם, כי טח מהשביל לבותם, ולא ידעו להתהלך בנתיב התבונה, כי תהיה אלמנה, ואקרא למקום ההוא שטנה, עד בואי לארץ רפאים שדה העמלק, כי כל שלהנם מלא קיא, וארבר עמהם ידיעתי, ואו לסוף דעתם ירתי, כי לא יחפצו בתמימות, ותקרב נפשי למות, ואתפלל אל קדושי, קח נא את נפשי מאחר שהחכמה שבה לבסלות והמבקשה יושלל, לשחוק אמרתי מהולל, והלא המדבר ברוחך הפליג במהלליה, והחכמה תהיה בעליה, והנה מיזם השקי בה מאסוני, תכלית שנאה שנאוני, ואם את עושה הרגני נא, ואל אלך למשל ולשנינה, ובהפצירי בו הדפני, וישלח את ידו ויגע על לשוני, ויאמר לי לך לך אל ארץ אחרת ותתנחם ושם תאכל לחם, ואלך משם כאשר צויתי ותמיד אלהי לנגדי שויתי ואפגע באיש המודות, מדובר נכבדות, נטע נעמן בכל נאמן, וישאל ממני שאלות עמוקות בצדק ובמשפט מהזיקות רצופות ברצפי אהבה, כמה וכמה טובה, ירעיה שמו המושבל בכל כדודע וכלכל, ועשה לו משבל עליין רתוק, ותהי בפי כדבש למתוק, ושאלותיו הברתים במהברת לכבוד ולתפארת, ומרוב השקי בה קראתיה אגרת התשובה, כי כנלגל חמה בזהוריה מברקת אודם פטרה וברקת, ואשיב התשובות מספרי קדמוני הנגשים אל ה', ועל כל השאלה השבתי התשובה הראויה להראות העמים והשרים את יסיה, אף כי ערכי אפס תושיה, נאלמתי דומיה, אמנם סמכתי על מאמר האישים במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ומריצות זה המאמר נצחני, וזו שלחני, ויאמר לי השב תשובות על השאלות הבהרים כי כלם ישרים, וזכור דברי המשורר לפני, עת לעשות לה', ואף כי לבך קשה, מחשבה טובה אני מצרפה למעשה, כי השעה לעמי כך הצריכם, וידעו כי נביא היה בתוכם, ואען ואומר אנא אלהי השלם חסרוני, והספק צרכי, כי נער אנכי, ושרדות הזמן הבהילוני, ובין מצולה הטביעוני, נצחוני בני נצחוני והלא החכים גדולים ממני יש להם שהות להתעסק בטבע ובאלהותי, והם ידעו פשר דבר, ולזרות את דבר, ויען ויאמר הלא שכחת מאמר הקדמונים החכמים הרבנים כי בשח הזמן את נצה, כאמרם מתחילין מן הצד, ויכל לדבר עמדי ויאורו עיני, ועל מעלי ה', ואכתוב

השאלות בציננס ככתבם וכלשונם ואהנה לבי להשיב עליהם, וכבוד אלהי ישראל נראה אליהם ושכלי על חמרי התגבר, וישם בפי דבר, ואף גם זאת אני משביע לכל מעיין בתשובותי להעביר על שניאותי, ואם כה יעשה אבשר אליו כי הנה ה' נצב עלי, ויזכהו לחסות בצלו ולבקר בהיכלו:

יחידתי תעופף מכלובה להתלונן באהל החשובה
ובקשת מפני יוצרה להשיב דבר יושר באגרת תשובה.

א. מלפני כבוד אדונינו, זוהר מדעינו, פאר לראשינו אשר אין נמצא ערך לערכו, ויהי בשלם סכו, בידו לקח רצפי המזכות, וכעוף בשחקים פורה, ונתלבש בלבוש העליונים, ברחשו בסודות הצפונים, ויבן אליו ציונים, ויען בסולמות הגבוהים, אל עדן גן אלהים, כי הוא והשכלים הנפרדים, היו לאחדים, על כן כל צפון ממנו לא נתעלם, וכיון פתיחין ליה בעליתיה נגד ירושלים. מרגוע ליעפים ימציא, ותעלומה לאור יוציא, וישמע את הקול מבתי ליואי פנו מקום לבר לואי, גויתו באדמה ונשמתו דבוקה במקורו תחת כל השמים ישרהו באורו העמיק ולא צלל בים התבונה, מה רב טובו הצפונה, גויתו תשוב אל האדמה כבראשונה, ונקה האיש מעון והאשה היא תשא את עונה, ובהעמיק העלו עמו את חשק שלמה וכל החשקים הנאים, אבני שהם ואבני מלאים, והבהיר בשחקים גלהו את סודיו העתיקים על כן עליך אשורר כי תשתרר עלינו גם השתרר, ולכי בוהרך ינוצין זיו ואור תמציא מנוחה את הלוישי הדעת ואת אשר לא ראו אור חבלים נפלו לי בנעימים והיו עלי לחמלה לובש לבוש פנהם קרבה אל נפשי נאלה, ובכל הארץ זאת מודעת, כי שכלך שלם בלי מנרעת, ואתה אדוני חרבה אל נפשי תנש בבית אלהים נהלך ברנש, והגיה מחשכי רעיוני ותנחמני ובנשמתי תבינני בשאלות ולהשיב תשובתם, הזמן לא תאריך, תורה היא וללמוד אני צריך:

תשובה. מאחר שהזמן גזר דודיו, והקים את נדודיו לשלול כל מאויי השכליי בארצות החיים והשתומם חושקי עולם הנצחי גם הוא מרי שיחי וכאמת על הזמן הזה התנבאו בעלי ההויה באומרים סופרים בזויה אם יאמר על איש אשר שכלו בשכל מושך פתך פת כותי ויינך יין נסך, ויגורו אומר על רודף אחר מדה טובה, אין לו חלק לעולם הבא, על כן חרלה חכמה מאומתנו ונתארך גלותנו ונשאיר בעיר שמה על אחת כמה וכמה, כי החכמים בעיניהם קוראים על הפילוסופים בכמה מיני גדופים מן הרמתיים צופים, וכראותי כל הרעה הזאת, נתתי את לבי שלא להתבנות, שלא לרבר בתושיה, אף כי כוונתי לפני בוראי רצויה, ואבנה אלה הבתים עליהם ועל כיוצא בהם:

לכבי גם קרבי יהמיון, והמיתם הכי לעד חוקים.
עלי שמעי לחרפתי בכל יום, וחכמתי קראה נוקים.
והיא נאוה ומרחקת נוקים, מרצצת ידיעות כבוקים.
ומלבשת לבוש החן וכבוד, עלי גרון מקשרת ענקים.
פתיל שני בפניה תשוה, להרהיב את לבבות החשוקים.
והיודעה ומכירה לעולם יסודיה בתוך לבו יצוקים:

והשם יודע כי בראותי שאלותיך נבהלו מועצותי (אציל עצמותי), כי יתחמץ לכבי

וכליותי כי אמרתי אולי יכירו בני העמונים ושיחת דבריך הנעימים, והיה לאחוז במצוה העתיקה, סמא דכורא משתוקא, ועל שהכרתי כך כי תבער באיש המושכל, והסנה איננו אוכל, על כן נעניתו מרצוני גם לשוני נתלטישה בסבתך להשיב על שאלותך אף כי המה נצחות והכמה ישימו בטוחות, ובאמת על כמותך אמרו מטעי נעמנים מאבן השאובה שאלת ההכס חצי התשובה, והנני כותב לך תורף שאלותך ואחר אישיב תשובותך.

ב. שאלה. הודיעני איך נודעו ונתפרסמו ההכמות בעולם כגון טבעי בעלי היום ותולדותם ומי ירד במצולות וראה שאיפסירא ביום הולדו ימות ומי עלה שמים וראה כמות הגלגלים ועצמותם ואם האמר הנביא ידעם ופרסמם והרי מבילתי ציורם לא יתנבא ואם האמר אדם הראשון נברא בשלמות העליון ונתלבש במלבוש מלאך ויורד שכלו לעמקי הים והעלהו לרום רקיעא מי יתן ידעתי מי למדהו מאחר שאחר לא קדמהו, לכך אם תשיבני שהתכמה היא טבע מוטבע בנפש האנושית מתחלת ברייתה ואז אשאלך ומה סבה בהלוק הדעות כי זה אומר בכה וזה אומר בכה וכבר הודיענו הקדמונים שהטבע לא ישנה בפעולתו מצד עצמו ואנו רואים שכל הסברות שנאמרו בארסטו עד אבן רשד לא ראי זה כראי זה, בלי צד שוה ואין לך שניאה גדולה מזו ואתה אדוני האורה עני פן אישן המות: תשובה. שאלתך אדוני אחי מאד נצחת ומי יבא עד תכונתה לכך איש הכס אשר לא יסורו האורים מעל חשנו והוא מלך בן מלך ומי אני שאוכל להשיבך תשובה נצחת כי הינונים הקיפוני עד שנשארתני כלי ריקם שאינו מהויק אמנם ידעתי כי מרוב ענוותנותך תעביר ותכסה על שניאותי אם אהטא בכונת תשובותי על שאלתך הנעימה, דע כי הקדמונים העידו בהבורי הכמתם שהמציאות כלו קשור באיש אחר קצתו עם קצתו ואף כי נתרבו הלקין כלם ישונו לבורא אחד כי האחד ברא אחד. והעד התורני היא הקאת הארץ ליושביה לסבין ומאחר שהוא כן יתחייב שישפעו מן הבורא יתי שלמיות רבים ונכבדים והוא מציאות השכלים הנפרדים העומדים לפניו להכיר אלהותו ולספר בכל מקומות ממשלתו והשכלים הם העושים דברו ומשפיעים שפע הסדר על הגלגל והגלגלים על השפלים עד שישלם השלמות בשלמות הנמור מיתוש קטן עד קרני ראם והגלגלים בתנועתם תשוקתם ימונו היסודות ויתילדו ברואים משונים זה מזה ואישר מהמונותם יוצאו בריה זכה נקיה בחומרה עד שתוכן לקבלת שפע אלהי ושירבק נפשו למעלה בציריו המציאות בכהו היקרה כאשר רמו בן סירא המכונה בשם יחיאל בן עזריאל כי כונת הבורא היתה לרמוז על הענין הזה והוא כי מן האיפשר הוא שמהתמונות היסודות יולד בריה נקיה שתוכל להניע בשכלה עד הסבה הראשונה, וגם כמו השך הרואה תשקיף ותחזה נער וק ומשכיל בכל מדע מעצמו מבילתי שילמדוהו יצייר ציורים רוחניים ויפתח פיתוחים שמכהילים הלבבות והסבה הוא זכות מוחו וכרות לבו וזוה איפשר הוא ויכול שיהיה אדם הראשון בלי ספק כי התמדת הדין ישוב כמו טבע. ומה שאמרת אם כן מה סבת הלוק הסברות הואיל והטבע אינו שוה בפעולתו דע כי זה יארע מצד עכירות החומר אישר הוא המסך הגדול עד שיסבב הלוק הסברות ויעשו הלוקים בלתי אמתיים, כאשר תמצא לדול אומרים משרבו תלמידי הלל ושמאי לא שמשו כל צרכן נעשית התורה כשתי התורות וכו', אמנם כרי הלבבות אשר נתלבשו בלבוש האמור עלו בסלם מחשבותם ויראו

את המלאכים ושיערו מניין הנלגלים כי בטרם עלותם עשו מרכבות מידעת הטבעיות הנגלים והנכרתים בהקשם ענין לענין כי מן הסונים העליונים יודעו הסונים שתחתם פרטים, והפרטים בהתהלכם ישוכו לסוג הראשון והוא הסוג שאין סוג אחר עליו ובינה שמעה זאת ודקדק דברי היטב אולי יתרצה הבורא לסניך ויענה בשמחה לכך בהבינך תשובתי ודי בזה למשכיל כמוך:

ג. שאלה. למה אחשוק בהכמה העיונית משאר הילדים אשר בנילי והודיעני הסבה במאם אותה ובהשקי בה:

תשובה. כבר נתפרסם שטבעי האומללים מופלגים כפי שנוי מזגם עד כי תמצא איש שינעם לו באכילת הבצלים ובפת שעורים ויאמר כי אין לרדוף אחר זולתו. ואחר תמצא יקוין באכילה כזו ויאהב בשר השורים ופת חטים ולא יחפון לרדוף אחר מאכל אחר, ואחר מי שכל זה לאפס ותוהו נחשבו לו ואינו אוכל כי אם בשר כבש, ואחר מי שהוא מעולה יותר מן הראשונים ויבו בעיניו כל זה אלא שיאכל בשר כבש ועופות רוקח מרקחת המזככת המדע. ולדונמא זו תמצא ישעולם מתהלך כי בעלי הבצלים הם בעלי ידיעת האומנות כגון העבדנים והרצענים והצבעים המדמים בנששותיהם כי העולם קיים בעבורם, והאוכלים בשר השורים הם הפרשים ובעלי הזרוע הרודים על כל בעלי הבצלים, והאוכלים בשר כבש הם סגולת הרמון שהם בעלי ידיעת הנימוסים בנימוסים בתקון חברת בני אדם קצתם עם קצתם ובהתעסק במצות התורניות, הם העיקר בלי ספק אמנם אינן תכלית, והאוכלים העופות עם בשר הכבש ברקיעת הבשמים הם בעלי חכמת העיון התופסים כל העניינים על כוונתם שלא יצטנן וישקט רתיהתם עד בואם אל שערי העיון העליון, ואם תשאל מאין נסתייע לקנות הרצון הזה משאר בני גילנו זהו כפי הכנת מזנו וזכות מוחו כאשר זכרנו, כאשר תמצא בני המלכים שמאליהם מתעוררים למרוד המלכות ולרכוב על סוסים ולפור הון, וממה שתצטרך לדעת כי אינו סבת האיפשות לשום אדם המתעסק בכל מיני החכמות שיבהק בהם עד הקצה האחרון כמו המתעסק בהכמה יחידה, כי השפע האלהי יצטרך להפיצו על עניינים רבים ולכל אחת ואחת יגיע חלק קטן מה שאין כן בלומד חכמה יחידה, ועל כן ימאס בחכמה שהיא זולת חכמתו לפי שבכר בנאה לתלפיות ואי איפשר ליהרם בבנינו פתע פתאום ויראה כי כווננו לזה ז"ל באמרם, אין אדם למד תורה אלא ממקום שהפין וזה מובן למשכיל לא לנס הצולל כעופרת במים:

ד. שאלה. תודיעני כמות מיני הויכוח ואופניהם ואי זהו הויכוח הנאה ואי זהו המנונה:

תשובה. מיני הויכוח הן ד' ואלה שמותם, נסיוני, נצוהי, ומתוהבל, ותלמודי, ופירושה הוא, כי הנסיוני הוא הויכוח המובא בנסיון שיתוכח לנסותו אם יודע אם לאו, ויעשה לו הקשים בלתי אמתיים לראות היכול לפרקם כגון שיעשה הקש מקטנה שוללת או מגדולה מחייבת או שיטעוהו בהטעאה בלתי נשמרת מטעוניה או שיכללוהו מינין תחת הסוג שאינן מסוג זה, וכל זה לנסותו ולעמוד עד שפת ידיעתו וזה הויכוח הנקרא נסיוני. והנצוהי הוא שמכיר בו שהוא חכם ויתוכח עמו כדי לנצוהו ולהחליש דבריו ויסתייע בכל מה שיוכל בין הטעאה בין הקש פרוין חומה בין ממוקף חומה כדי שיוכל להתחליש דברי הכירו וזהו הקש נצוהי. והמתוהבל הוא הנוגד דעת הכירו מצד שמכיר בו שהוא יודע ענין אחר

ומתבייש לומר לו שילמדנו אותו ענין ועל כן יצטרך להתעלל עלילות שיוכרח להביא אותו ענין בתשובתו ומראה לו שקדם בואו ידעו וזהו זכות מתחלה. והתלמודי הוא כגון תלמיד היושב לפני רבו שמקשה לו קישיות שנראין בעין ויכוחים כדי ללמד ממנו דברים הרשים, והרב יקשה ג"כ כדי להדרו ולהרוז, והיובח הנאה הוא להתוכח בעניני ההכמות בלתי אומנות, והמגונה הוא התוכחו הוא באמונה כי לעולם לא יודו זה לזה האמת וזה בלו מוכן למשביל כמוך:

ה. שאלה. הודיעני למה נקרא מנין שבעה השבון שלם יותר משאר הבריו: תשובה. דע כי נקרא שלם בעבור שיש תחתיו כל המינים העולמיים והם אחד והמשה וששה ושלימותם הוא שלא יתהפכו מנדרם לעולם ואם תאמר הרי אחד עשר שיש תחתיו עשר שניכ אינו מהליף מקומן, דע כי אינו כל כך שאין תחתיו שלשה כמו בשבעה, ועוד שאחד עשר אין לו רוחב ובשבעה בעשירותיו יש לו אורך ורוחב וזה ידוע:

ו. שאלה. הפילוסופים אמרו שכדור הארץ עומד באמצע ונשיבת הגלגלים למטה, ואתה אדוני חוקני ואמצני והסירה סהר מלבבי:

תשובה. הנני מאמין לבך והסירותי מהלה מקרבך. דע כי כבר קם והודה הכם שהמרכז הוא מקומה הטבעי והיא עומדת בלי נשיבת גלגל, וא"ת תפול זה לא יצטייר בלבך כי כל כך הוא אומך תפול כמו תפלת למעלה, וא"ת היה לה לרדת יותר למקום עמוד מהמרכז דע כי אין בכדור יותר הרהק מן המרכז, והראיה על זה הוא אם תעניל ענולה אשית ותכניס העקרב בתוכה ותראהו הלועזים אינו מוצא מקום רהוק יותר מהמרכז והנך מנהוק:

ז. שאלה. המשל לי משל במה שאוכל לצייר ברעיוני רוחנות ענין הנפש וכחותיה ושיכול העשר הקירות שעשה אריסטו עליה בלתי אריכות:

תשובה. מהמעין ומוהר הכאת ניצוין השמש תקח משל קרוב לראייה והוא כי השמש מאציל אור על כל העולם ובסיבתו נראין גווי העולם ומוציא העניינים לידו פעולתם ובסיבתו מראין צורתן ומהותן כי מבלתו יועלמו מעיני כל חי וככה הוא השכל הפועל הקרוב לאישים מאציל ומנוצין והרי הכמה על העולם והם זרי הכחות היקרות ולפי שהשמש הוא נשמי מניה מחשבי הגשמיים והשכל ג"כ לפי פשיטותו מאיד אפלת הנפשות וילמד סתום מן המפורש והנפש בלי ספק היא זהרית וניצוצית מן הצורה הנבדלת מתפולשת בהמרים בפילויש רוחני ומעמידן על סכונן וכמו שאור השמש מתנועע מבלי שינוי כן הנפש מתנועעת מבלי שנוי וכמו שהאור הוא בלתי מתחלקת ומתחלקת מצד הילוק ההמרים כן הנפש יחידה ומתחלקת מצד כליות, ועל כן אומרים הלקי הנפש לא שהיא מתחלקת, והראיה הרמיונית על שהנפש אחת אף כי פעולותיה מתחלקות הוא הסימות האש שהוא מלבין ומשחיר ומקשה ומרכך מבלי שישתנה ואם נדרב נשמי כן ב"ש ברוחני והשמש מברקת בכריקותיה ויראה כאלו הוא בתוך המעיין, כן הנפש מתברקת ומתפולשת בנף ויראה כאלו הוא בתוכו, ועל דרך האמת אינה בתוכו כי בששום לא יצויר הוין תוך. וכמו שהשמש בכריקותיה על הים הזכים תעשה רשומה בכתלים מבלתי שתחמר היא בעצמה כן הנפש מתברקת על ההמרים המווקקים ומאצילים מזוים וזהו סוד כלי מלא מחוק ונתנית ההוד, וכמו שאין השמש מאיר הענינים בשוה כי אם לפי תוכן המרם כן הנפש לא תושפע על הכל בשוה

כי אם כפי מתכונת הנוף (ההומר) המקבלה, ועל כן תמצא שהכלים המלוטשים יאירו הרבה בניצוץ השמש עד שאי אפשר לשוף העין בהם והמעלין חלודה אינן כן כי אפילו שיברק עליהם השמש לא יאירו לבד שיתראה חמרם, כן הוא ענין הנפש לא תאיר מחשבי החמר בחסרון נקיותו לבד שיתראה מהותו וזוה הציוור ג"כ יתבאר לך הענין הנפלא שהוא השארות הנצחי והוא כי כמו שהאור השמשי מתפלש בנופים וכשהם נעדרים חוזר למקומו בלי חסרון כן ההקש בעצמו בנפש, וכמה נתבלבלו הפילוסופים בענייניו עד שאבונצז אל פארבי גזר אומר שהוא כהבלי הטפשות. אמנם ידעתי כי לא יתקבל זה הדמיון הכולל העשר הקירות לפני המתנאים בסברתם כי יאמרו והלא כל ספרי החכם לא יכלו לעמוד במופתיהם על אמתת ענייניו עד שאני אעמוד עליו ברמיון, ובאמת אמרו כי הכל ענין דמיוני, אני אשוב מלים ואת רעיהם עמם כי ידוע כי הפילוסופים הביאו דמיונים בענינים האלהיים כדי לקרב הענין אל הרעיון לפי שהם מסולקים מן הגדר התקשי על כן ציירו בנכליהם ובתהבולותם להביא דמיונים על ידיעותם כאשר אמר החכם ונכון תחבולות יקנה. ואמר ישמע חכם ויוסף לקח וגם רבינו המורה בפירוקן מה שנתקשה לו השתנות ענייני המציאות הביא ראיה מהאיש שהוא משתנה בפעולותיו אף כי אינו משתנה בעצמו, ואתה רעי אלופי ומיודעי אשר דפקתי בשאלותיך תבחר ותקרב הענין הנאה אליך:

ח. שאלה. ילמדני גאוני מאור לעיני ומניה השכי ענין שנפלא ממני ואני תמיה, איך שום משכיל לא עלה על לבו להתבונן ולעמוד על אמתתו. אבוקר אט וגאלינום הכרו ועשו ספרים רבים במלאכת הרפואה על פי נסיונם עמדו על אמתות סגולת הצמחים ומעלותם ויאמרו בהיבוריהם שלכאב פלוני יועיל צמח וסם פלוני והחכם בטלמיזם והנמשכים אחריו מבעלי האיציטגנינות אסרו בהבוריהם במשפטי כוכביהם שכשישלוט כוכב פלוני יהיה דבר בארץ ויתגרו חירום ומלחמות:

התשובה. דע לך העוקר הרים כי אדונך מסיני בא ויזיע מאפלתך באורו ונתתם תדע כי הקדמונים אמרו שהכחות השכליות קשורות בעליונות ובמקום שימצא התנועה ימצאו החיים והחכמים בראותם עוצמת ממשלת הגלגלים על השפלים המתיקו עצה ובאו להם במיטב עיונם ונזרו שכשיולד איש במזל פלוני יהיה רצחן ושופך דמים וכשישלוט עיש וכימה יולדו תחלואים רעים בבעלי חיים, והחכמים שנבקחו במלאכת הרפואות עיינו ג"כ בסגולת הצמחים ואיזה צמח היא אהובת מכוכב פלוני המולדת כאבים והלאים הפלוניים, ואיזה צמח היא הפכית לכוכב עיש וכימה שינצחום בכהדם וכתבו כי לכאב פלוני יועיל צמח פלוני ומכלתו לא יתרפא, ומן האפשרות הוא ג"כ שהרופא יוסכל בצורתו לרפאת החולים מבלתי ידיעה כאשר נמצא אנשים שהוקן ראייתם שמה הזק והרי לך ששניהם כאחד אמתיים ולפי דעתי של זה כווננו רו"ל באמרם מאי דכתיב רעים ונאמנים וביארו רעים בביאתן ונאמנין בשליחותן כי כשהקב"ה משלהם אומר להם לכו אל איש פלוני ולא תצאו ממנו אלא על יד פלוני ועל ידי סם פלוני ודי לך בזה:

ט. שאלה. מפני מה צוו חכמי הרופאים לאכול המאכלים הקרים בימי הקיץ כיון שהחום הטבעי הוא מבחין כי אין חום במה שיתעכל ויותר מן הנאות היה לאוכלם בחורף שהחום הוא כנוס בפנים והחמים בקיץ כרי שיחממו האצטומכא הואיל ואין בו חום:

תשובה. דע כי שאלתי על זאת השאלה כי תשובות ואתה תבחר לך איזה מהם שתצעה. יש שאמרו שהרופאים אומרים שהחולאים מתרפאים בהפכיחן והבריאים צריכין דומיהן ומאחר שהוא קר צריך שיאכל מאכל קר, ואחרים מאנו זה ואמרו כי החום הטבעי הוא בימי הקיץ עצומה עד מאד ולרוב עצמותה מתפשטת לחוץ לבלתי ישרוף הנוף וראייתם על זה הוא כי כל שטח הנוף מרגיש חום גדול וכדי לשכך הומה צריך לאכול מאכל קר כדי שתתקווין ותחליט. אמנם בהורף אעפ"י שהחום הוא כננס לפניו אינה כל כך עצומה ואינה פועלת בשלימות והראייה הוא שכל הנוף ימצא קר לכד מה שבפנים וכל זה הוא לפי שאין בכחה לחמם כל הנוף ועל כן צריך לאכול מאכלים חמים במה שישעוה בפועלתה.

י. שאלה. הודיעני למה אמרו הכמי הטבע שהירוק מהנה העינים ובשאר הנוונים אינו כן כי בלטישת העין בהן יראה כל הדברים כעין הגוון שהוא ונס מכהין העינים:

תשובה. דע שחכמי הטבע נחלקו בעיני החוש והמוחש איזה מהם גורם הראיין. יש אמרו שהחוש העין מתפור ויוצא לחוץ ולוקח תבנית הדבר ומכניסה לפניו. ואחרים אומרים כי המוחש הוא הנרשם במרכז העין וישאר בו רשום בעוד שיכה במוחש ניצוין השמש שהוא סבת הראות. ואמרו כי בהיות המוחש חזק בלבינות מופלג תלאה העין בהסתכלו בו כי אין בכחו לסבלו לפי שאין בו כל כך רטיבות לסבול משא כבד ואם ירבה ללשוש בו לא יוכל להביט אחר כן מה שהיה בכחו לראות מקודם לכן והביאו משל בזה מאיש אחד שיש בכחו לשאת עשרים ככרים על כתיפו ולא יוכל לשאת יותר אם תוסף עליו אוקיא יותר ממה שיש ביבלתו לשאת אחר כן לא יוכל לשאת העשירים לפי שכחו תשיש ביתרון האוקיא שהכריח עצמו לשאת, וככה הוא חוש הראות שאם תכריח היין ראותך להציין בשתחיים דקים ובדברים מלובנים או שחוריים בהפלגה ילאה ראותך בלי ספק. אמנם הירוק הוא מורכב משניהם ר"ל מלובן וישחרות כי המים לא יוכלו לפעול פעולתם לנמרי מפני שהעפר יעכבם. וכ"כ העפר שהמים יעכבום על כן יחוב עליהם שיפעלו פעולה ממוצעת והוא הירקות ועל כן יהנה בו חוש העין:

יא. שאלה. מפני מה השעוה שבאוזן מרה כי תועלתה כבר ידעתי והוא כדי שלא יכנסו בו רמשים אבל הסכה אצטרך לדעת כי לא מצאתי מי שיתן לי סבה מעולם:

תשובה. דע שאיכות האזנים הוא חום ויבש אעפ"י שהם רטובים על כן על יהיה מותרם מרכי החום והיובש מוליד קרירות כאשר נתפרסם בטעם המלחש שנוטה מעט למרירות ונס ממוקרהו הירוקה שכל מה שטועמים הוא מר והמותר הוא לרוע מהמותר, וא"ת והלא מוהו העצמות שהם מותרם והם מעולים ממנו, דע כי זה הוא מפני כי סבות והם כי ידוע שהעצם קר ויבש ואינו יכול לקבל מוון מבחיון על כן הכין לו הטבע מוון מבפנים קרובה לעצמות מוטעמת משאר בשר הנוף והשנית שאם היה טפל לו לא היה מתפרנס ממנו ונס לא היה יכול לזון מבחיון היה נשאר קרה מכאן ומכאן על כן נתעלה ממנו:

יב. שאלה. דע ששאלוני אנשים נכבדים ורבים מעמי הארץ המתיהדים המורגלים בעניי נפשותיהם מרוע ירגישוהו בקיץ (יותר) מבחורף ואתה הודיעני להשיב לשולחי דבר הוואיל ואתה לידן:

תשובה. הנני מודיעך להשיב אמרים לשולחך אמור אליהם אם יאמינו בך ואני ידעתי כי לא יביננוהו, ולכן היתה שתיקתם טובה ומתודרת. דע כי גוף האדם בימות הקיץ הוא חם ויבש ואין בו לחות שתשאף האיציטומכא בהתחבר המזון ועל כן יזיק לה הצום ויהלישה בהעדר הלהות אמנם בהורף שהוא קר ולה אעפ"י שיתענה יזון האיציטומכא בשאיפתה אותן הלחות, ולכן לא יקוץ בתעניות. ודע שהחום הטבעי מתפשט להוץ בימי הקיץ לפי שכל העולם הוא חם ולכן יוצאה מאפריונה לשמחה בדומה לה כי הוא מועטת וצריכה שלימות מוולתה כאשר הראה במוהש, שאם תרליק מדורה גדולה ותדליק אצלה מדורה קטנה תעבור הלהב שבקטנה אל הגדולה והיו לאחדים והיא לפי שמבקשת מילוי לוולתה, אבל בימות הגשמים שהאוויר הוא מתקרר בסבת נטיית השמש לצד צפון היא נכנסת לפנים ובורחת מהפכה, ואני יודע כי אפי' שתהויר להם מאה פעמים לא ישכילוהו כי אין הלק להם בבינה:

ג. שאלה. מדוע העיין יהליש הגוף יותר ממשא כבד ומה הסבה בזה:

תשובה. דע שהכמי המחקר על אי זה מהם הוא ראש החושים כי אריסטו ומפרשי ספריו כלם הסכימו על שהלב הוא התחלת הרגשים כלם. ונא לינוס הרופא רואה שהמוה הוא שר על כלם, ואחר כן באו חכמים מהאחרונים והסכימו כסיבות אריסטו ומפרשי ספריו ומאחר שהוסכם שמן הלב יבואו כל הרגשים והרעיונות והמהשבות אחר כן המחשב בעניינים הדקיים האלהיים בשקידה עצומה ייעף לבבו ובעייפותו ילאו כל האיברים כי כאשר יפול המלך ימותו כל חיילותיו בעד כי אין להם מנהיג שינהיגם ונשארים נבוכים:

יד. שאלה. הודיעני אמיתת הענין שאני מוצא לרוב בעלי העיין שכלל השפלים עניניהם מקרים למה שיודמן ואינם מושגחים ומה היא כוונתך בו:

תשובה. דע כי זה הוא אחד מן הענינים אשר נבוכו בו רבים ויצאו מקו היושר וכ"ש בראותם בדברי אריסטו שהשגחתו ית' תכלה עד גלגל הירח. אמנם כוונתי בשאלה זו הוא מה שאומר לך, דע שכבר נתאמת ונתפרסם אצל יודעי האמת שהבורא ית' מושלם בשלימות הגמור ואין שום דבר שיתוסף עליו כי בדיעת עצמו ידע הכל וכמו שהוא שלם הפעולות שיתחייבו ממנו וישלמו ויוסדרו ויתישרו בלי נשות, ואל תשיבני בראותך טובה לרשעים ושרידות לצדיקים כי אלו הסודות אין כח ברעת האנושי להשיגם על אמיתתן כי הן מכלל ספרי התורה אשר נסגרו בעדם שערי ההקש כאשר מפורש ביד נביאו כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, ואולי ינקף לבך אל ידיעת ההוברים החושים בככבים בודעם כשלון איש והצלחתו שמוה נראה שהכל בתם, אישיבך מלין ממה שכבר ביאר ראש הפילוסופים שהגלגלים הם מטבע יסוד המישי וגם הם ספיריים זכים בלא שום איכות מהנמצאים אצלנו אלא פשוטים בערך לנו ותשוקתם למה של מעלה מהם ואינן מתכוננים בתנועתם להועיל לוולתם, אמנם כל כך הוא השפע הנאצל עליהם שמאצילים ממנו על השפלים לא בחיוב כי מה שאינו מצוי בהקם אי אפשר להם להורות בו, ועתה תשאל מי הביאם לענין זה, דע בטלמיוס כתב כי בזמן הקדום באו ממשבילי האומות וסמכו מתקופה אחת מהתקופות השמשיות וכתבו כל החדושים שנתחדשו באותה שנה עד שובו לנקודתו וזה העיין נתארך כמו מאתים שנה עד שקמו אנשים וכתבום על דרך חיוב ואמרו

כי בהיות השמש במעלה רביעית יתחייב שיתחדש ענין פלוני ומכאן יש לך להכחיש באומר שהכוכב הוא המחייבו ואם תשיבני ממאמרם ז"ל דילמא מוליה גרם ליה ובמזלא תליא מילתא כאשר הביאו רבינו מר' הנינא בן דוסא שהיה יחיד ולא היה משיג לכבר להם ושהיו תמהים עליו וגם בקישו חבירו עליו רחמים ויצתה בת קול ואמרה תרצו שאחריב עולמי ויראה כי (אי) אפשר למערכת להשתנות. ומכל זה נראה כי הכל תלוי במזל. כי אני אומר כי אי אפשר שיהיה בהתחייבות המערכת כי אם במשפט אלהי (ע' בנוספות אחר סוף האגרת) לא כפי המערכת בשום פנים ומה נתיפה מאמרם זה על ג' דברים העולם עומד על הדין ופירש הצרפתי כמתנבא לפי שהדין עומד ברומו של עולם. וגם יש לך לעיין במאמרם ז"ל בפרק ראשון משחיטת חוליין אין אדם נוקף אצבעו מלמטה עד שמכריזים עליו מלמעלה שני מה מצעדי גבר כוננו ומשמעות מלמעלה הוא למעלה מן הטבע כאמרם אין למעלה לא עמידה. ומכל זה יש הוכחה שהכל נמשך אחר הכונה האלהית. ומה שכתב המימוני בענין התלאות שיבואו על הצדיקים בעוה"ז שהוא לפי נודל השתדלותו להדבק בשפע האלהי וכפי שעור שכלו תהיה ההישגה עליו, בזה הותר הספק. אמנם האלהים עשה שייראו מלפניו ועדין כי תהלת התורה אמרה וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. והתום הצור תמים פעלו וגו'. ועד הנה נמשך עיונינו בהתרת זה הספק ודי למשכיל כמוך:

מו. שאלה. מה נראה לך מהכונות הפילוסופיות שהתכלית שיש לו לאדם להשתדל כרי להרויח גמול העליון הוא ידיעתו ית' וזולתו נחשב לאפס ונראה שכונת בעלי התלמוד הוא הפך זה כי לפי מה שנראה מדבריהם הוא כי אפי' לא ישתדל בעשיית המצוות כתקנם בזה ירויח עולמו ואינו צריך לידיעה אחרת ונמצא בדבריהם ז"ל ראיתי בני עלייה והם מועטים ואתה העמידני על בוריין של דברים:

תשובה. דע כי אין הברל ביניהם וזולתי כי אלו דברו על דברת ההמון כמו שעשתה התורה, אמנם הפילוסופיאה תכליתה הקצויות לקבל הכל דרך מופתים ולא תהפוך מוולתו. אבל באמת המצוות הם סלם לעלות למעלה מזה העולם כי שם עלו שבטים שבטי יה והן בני העלייה ושניהם אוהבים ויחדו יהיו תמים וטובים:

מו. שאלה. מה היא כונתך בדברי פילוסופינו באמרם התחיה שבה לנפש לא לנוף ואני מוצא פסוקים מוכיחים על תחיית הגופים כמאמר נבלתי יקומון הקיצו ורגנו שובני עפר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו והודיעני עם מי אתה נוטה:

תשובה. תמיה אני עליך על שאלך ממני כונת לבני וידעתי שכל אחר מישראל יש להאמין בתורה ובדברי רז"ל וגם רמז"ל כתב בפרק עשירי מסנהדרין במה שתוכל להבחין שאמונת תחיית המתים היא עקר מעקרי התורה. אמנם השקך הרהיבני ורצוני הניעני לכל השיבך ריקם. דע כי אמרו ז"ל כי הכלה בהמצאה שלימה היא רדיפה לשוב לבית אביה ומתאחרת את עמה ואת אלהיה ורבה העזובה בקרב הארץ על ארבעת רבעיה. ועוד בה עשיריה ושבה לאיתניה והיתה סתרה ואתננה קרש לה' והמבין יבין מדעתו:

ז. שאלה. רבינו הגדול פתח חיבורו הגדול הנודע במשנה תורה יסוד היסודות

ועמוד ההכמות לידע שיש שם מצוי מה ר"ל שם, כי מלת שם מורה על מקום ומצינו שבא עליו מופת לבלתי יתקומם:

תשובה. דע כי מלת שם אינה מורה על מקום כי אם על השכל כמו שאמר ושם ינוחי יגיעי כח, ורצה לומר החכם שיש לו מציאות בשכל מחמת המופתים השכליים המעמידים עליו:

יח. שאלה. הרב הגדול כתב אלו הן המינים האומר שאין שם רבון אבל הוא גוף ובעל תמונה. אי"כ מה ראתה התורה להנשימו באומרה עיני ה' רגלי ה', אצבע אלהים, ויתעצב אל לבו, ופתחה פתח לעולם להפקר. ואל תשיבני במאמרם דברה תורה כלשון בני אדם. שאם כן למה נקרא מין שאין כל אדם זוכה לדעת חכמה כדי שיוהר:

תשובה. כבר הרגשתי בשאלה ולא מצאתי מרגיש בה, וחבריני שהושאלה אינו מכת מביני האלהות. אמנם אני הנחתים לנוכח ואכתוב בה ענין זה מפני יראתי אולי אישא עליה והנה אתה יצאת ראשון ולך משפט הגאולה. דע כי בכל הענין שסיפרה בו התורה בהגשמת האלוה ית' תשובתו בצדו כאמרו כי לא ראיכם כל תמונה, ואל מי תדמיון אל. והנביא צו על אותם האדוקים בעיני ואומר הוי כל צמא לכו למים ממים האמתיים בעשותכם דמונים מהבילים לכו למים שהוא אחר מיסודותיו של עולם מה דמות תערכו להם, וכ"ש האלוה ית' בורא הכל ומרומם על כל, וראה תשובות נצחות על הרחקת ההגשמה. ואמרת מה יועיל בזכרון הכלים הגופניים והו בעבור הראותך כי יחס הכלים מנועה אצלו כי לא באו כי אם כלשון בני אדם המדמים פעולתו השלימה לפעולתן החסרה ועל זה הוצרך זכרון כלים הללו ויצאה מכללה כאומרה כי לא ראיכם כל תמונה ושאר הענינים המרחיקים נשמות. ואמרת אי"כ למה יקרא מין, דע באמת יש לקראו מין לפי שנמשך אחר ההכרח והינה השרשים כי היה לו לאהו בענפי הענינים אשר הם כבודו ית' שהוא הרחקת נשמותו ומי שלא חס על כבוד קונו מן הראוי הוא לקראו מין והינה לבו מאכיו שבשמים, ודי לך כי דברי התורה עומדות על משמתם ודברי על מצבתם ודי בתשובה זאת למשכיל כמוך:

יז. שאלה. רז"ל אמרו שטעם תקיעת שופר הוא לערכב הששן, ומורה צדק כתב ב"ש מהלכות תשובה וזה לשונו עורו ישנים משנתכם והקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו כוראכם אלו השוכחים האמת בהבלי הזמן ושונים כל שניהם בהבל וריק. וזה יראה שאינו כטעם רז"ל:

תשובה. ובי תימא הוא שיניהו לו. מקום להתגדר בו כ"ש כי הכל הוא ענין אחר וטעם אחר ודבריו הן מ"י לדבריהם ו"ל כי הששן הוא החומר והבן: כ. שאלה. מה היתה כוונתו של מורה צדק לשום השתופים בתחלת חבורו הנכבד קודם קיום מציאות האל ית' כי יותר מן הראוי היה לקיים מציאותו ית' תהלה בנתיב המופת ולאחר כך יסיר הספקות הנראים מפשטי התורה והנבואות ואז היה בא על יסוד מוסר:

תשובה. יראה לי שלא עיינת בסבות הסתירה וההפך וגם בסוף הקרמתו שאמר ואחרי אלה ההקדמות אתחיל בזכרון השמות אשר אנו צריכין להעיר על אמתת עיניהם המכוונים בכל מקום כפי מה שהוא למען יהיה זה מפתח להבנם במקומות אשר נספרו בעדם השערים וכשיפתהו השערים ההם ויבואו במקומות

הם יתענגו הנפשות וינעמו העינים וינחו הגויות מהגום ומעצבם עכ"ל. ואולי ראתי ולא הבנת ואני לפע"ד אומר כי רצה לומר כי רוב בני אדם לבנם קשה לבוא בדרכי ההקש המופתי שהוא מקומות שנסגרו בעדם השערים וכשיפתחו במפתח זו ר"ל במלות המשותפות המושאלות והמשלים האלהיים אשר באו בספרי הנבואות לבארם ולהעמידם על מתכונתן ותוסר עליו מבוכתו או יתענגו הנפשות וינעמו העינים ויהשקו ליכנס לפנים משורת הדין וזרנו לקבל המופת בהסירם הדמיון ומתוך זה יבואו להבדיל מציאותו ממצויאות זולתן, כי לא יתקשו כל כך לדרוך בדרכי ההקש המופתי ואז הגויות ינחו מרגום:

כא. שאלה. אר"ל דבר גדול מעשה מרכבה והביאו מעשה שהוצרך אותו ההכם להוציא ארבע מאות הכיות של שמן על העמדת פשוטת והוא תימה איך רב זה פירשה על דרך נקלה אע"י שכוון להסתיר:

תשובה. ומה שתמחת עליו למה לא תמחת על יונתן בן עוזיאל שבכל כך בדרך נקלה תרגמו אע"י שנגלה הסוד האמתי הרב אינו כי אם במפירש מלות שכן הודיע בספרו. וא"ת כי יונתן לא תרגם כי אם פשטי המקרא בלי גלי סוד הרי יצתה ב"ק ואמרה מי זה שבא לגלות סתרינו ומי זה שתרגם הסוד האמתי: **כב. שאלה.** מפני מה נאמר ושמי ה' לא נודעתי ולא אמ' ובשמי ה' כמו שאמר ובשמו תשבע:

תשובה. זה בא ללמדך שאין שום דבר נוסף על עצמותו ית' שאילו אמר ובשמי היה נראה ששמו מבלעדו לכך ה' ושמי ה' הכל אחד הוא בלי פירוד ומה שאמר ובשמו תשבע הוא לפי מחשבת הנשבע הקוצץ בנטיעות בחיבו ששמו נוסף על עצמו והעד על זה כי לא אמר לא תשא בשם ה' אלהיך לשוא כי אם את שם להעיר על מה שאמרת ודעהו:

כג. שאלה. מה היא כוונתך בביאת הקרבן למקדש ובשחיטתו ובשריפתו אם אתה נמשך אחר מורה צדק או אחר טעם בעלי סודי:

תשובה. דע כי כוונתי היא כי כאשר האדם הוטא כגון בחושקו בעפריות זו התשוקה אינה באה כי אם מצד כוחותיו הבהמיות לא מבחו היקר ר"ל השכלית ובעבור זה נצטוו להביא קרבן בהמה הלף עבירתו שבהותו כבהותו ואיננו נבדל ממנו כי אם בכח הדברי בלבד והתורה אמרה ונתת נפש תחת נפש. וכל הכונה היתה להסיר השכלות שוהו סוד קרבן לה' כי התכלית כאלו היתה לעבודתו. ודע כי כפי אומץ התאויות בבני אדם נתיחס בקרבנותיו, כאשר תמצא שהעבור מביאין פר, וכהן משיח ג"כ פר ששלוחו של אדם כמותו, והנשיא שעיר, ועוזאל יוכה שביארו ד"ל שהוא עז וקשה והוא האמת למכין, אבל בשאר העונות הנקלות הם תורים ובני יונה או עשירית האופה. ודע כי אינו רצוני מטעמי הקרבנות של מורה צדק ועל סוד ר"א נסמכתי שמענה ואתה דע לך:

כד. שאלה. הודיעני פליאות ענין העקירה ההוה במראה הנבואה מנין לנו זה. אם מויקרא אליו מלאך ה' מן השמים אומר לך כי באתהו הנבואה מהמלאך כדי לעכבו מלשחות את בנו. אמנם העקירה קודם היתה כאשר מצאנו שלפעמים יהיה המעשה במראית העין ויבא הנבואה לעכבו והעד ותשלך את הילד תחת אחר השיחים. ואמר ויקרא מלאך האלהים את הנר קומי שאי את הנער: **תשובה.** דע דאנא קאי כונתך כי אין משם ראייה זולתי מוישב אברהם אל

נעריז ולא הזכיר יצחק כי מזה נראה כי הכל היה במראה הנבואה שאלו היה במראית העין היה לו לומר וישובו ואתה דע לך:

כה. שאלה. מפני מה לא נתברר בתורה גמול העולם העליון כי מצאנו שכל מה שייעדם ית' לישראל לא היה כי אם כבוש הארצות והשלטה

על השונאים ונתינת עורף אויביהם ואריכות ימים עולמיים ונתינת שובע בארצות מרבני כסף וזהב ומשיקצוזהו יהיה הכל בהפך וכל היעודים הללו כי אם בעה"ז ואל תשיבני מאמרם ז"ל והארבת ימים לעולם שכלו ארוך כי זה אמת ומקובל הוא אמנם הוא סמך וגם לא מדברי אביגיל באומרה והיתה נפש אדוני וגו' כי גם זה ברכה היא שהיתה מברכתו שיחיה כל כך עד שיזאנו ה' אלהיו נפש אדוני קלועה בתוך כף הקלע כקליעת הפלשתי וגם לא מויאסף אל עמיו כי אומר לך כי ר"ל כשאר בני עמיו ועוד למה נסתפק קהלת בדבר באמרו ומי יודע ומה נראה כי לא היה מקובל אצלו שאם לא כן לא יסתפק ועוד הואיל ויש עולם עליון למה השתוקק משה לחיים הללו ונדאג על פרידתם הואיל ויש עולם עליון: תשובה. שאלה זו נהקרת ועומדת היא מימי קדם ולא יכלו לה. ורבים חללים הפילה כי לא מצאו קורת רוח לנפשותם, במה שישקוט רתיחתם, ותתבלע כל חכמתם

כי בעל הכוזה, נתן טעם זה, ושמר מאמר ענינו, כי אינו בלשונו, אמר מאמר מר, התחיל וגם נמר, כי בני המדבר השבילו הצורות השכליות בעודם בגופיות, ואם ככה בעולם ההרגש נשלמו בשלמותם, אף כי אחרי מותם, על כן לא נזקקה התורה להעיד שכלם, כי יש להם שבר הרבה בעולם, אמנם כאשר נשתבשו הדור עם הבנים, ויפנו אליו עורף ולא פנים, עד שנסתפקו בעולם המופלא, הוצרכו חכמי הדור הנעלה, להזהירם ולהכניס בלבם השוככה, כי יש עולם הבא, כאשר אמר דוד משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל מה רב טובך אשר צפנת ליראיך ויריוון מדרשן ביתך ונהל ערנך תשקם, והו העולה מדבריו ומאמרו ערב כלענה, כי אין חלק לו בבניה, ופורץ גדרים, בנותני דברי תורה לשיעורים, והרי שכחו הקשה ערפו, הפסקו הצווה ואת אשר אינו פה, והוציא מהכלל גופו כי לכל מכונה בשם ישראל נתנה התורה, וליהודים היתה אורה, ונתן יתרון לאהרונים ולחידוד לבן, יותר מלמשה רבן, כי האהרונים ירדו לסוף עמקן והסתכלו בקנקן, ומשה נתעלם ממנו ולא ידע כל זאת, שזמו שמים על זאת, וראייתו נופלת כשית, כי אמרו כל הנביאים לא נבאו אלא לימות המשיח, ומה רב טובך סופו ממנו נתעלם, באמנם נגד בני אדם ויריוון מדרשן ביתך הוא הבית הנעמן, אשר נאמר עליו בכל ביתי הוא נאמן, והנביאים לא רמזוהו, כדי שלא יפחיתוהו, ומכל זה אין לו ראייה חזקה וטובה היתה לו השתיקה, אמנם כאשר העמקתי בשאלה זו השכלית, העליתי בידי מרגלית. דע כי התורה כוללת עבודת הוא, והוא תדירות היישוב ועבודת הנפש והוא קיום האמונה בבורא, מצד הציור הרוחני והוא לשרידים אשר ה' קורא, והוא כרופא המוכהק שנתחייב עליו לבדוק ולעיין במוגי האנשים כדי להשקותם משקה אשר יוכלו שאת ומאכילם מאכל הראוי להם, ולא יוציאם ממוג טבעם פן יזיקום, וככה היא התורה מספרת הספוריים הנשמיים האיפשרים להמוג לסבול כי לא יתפצו במה שהוא נעלם מחושיהם ולא בתענוג שאינו מוחש בכלי נפשם, ועל זה יעדס ברונמתם, והניחם בשנותם, ועבודת הנפש הוא לזככה ולהעלותה מיוג המאכלים הנסים המולידים עובי בכלי הנפשות ויחשבו עליה וזה

והדרה מלהשיג השתוקקותה שעל כן צוה החכם היוני הזהרו בכריאות הגופים שהם כלי הנפשות ר"ל שאם הגופים אינם מוזכרים יתטף בהן הנפשות, וזה הונח למכני מדע החוקרים במחקר עיונם על סבת מניעות המאכלים והסיני התורני כגון שלא לאכול שקצים ורמשים ויתר המאכלים, א"ת בעבור שיבריאו גופותם הרי שאר העממים האוכלים מהן שהן חוקים כאבן, וא"ת בעבור לזכך כלי נפשם ומה תועלת בזכיכה זאת, א"ת בעבור שנתחכם משאר העממים ושנביא עצות מרחוק ולהתעלל עלילות ברשע את אישי העולם הרי כתי' ועשית הטוב והישר והם ז"ל אמרו שאסור לרמות אפילו לגוי, ואז יאמרו כי על ענין יותר נכבד הוזהרו עליו ויעיינו בכל תענוגי העולם וימצאום חיצונים מעצמם לפי שהם מעותדים מעצמם, אי"כ אין זו התועלת, ואז יודו כי הכונה הנכונה בנתינת מצוה זו להשארות נפשם להדביקה למקור העליון, ואינו מן האפשר להדביקה כי אם בזכיכת כלי נפשם, והכלים לא יודככו כי אם במדע האלהי בהצעת החכמות השכליות שהן יאלצום ויעוררום להשתוקק לעולם העליון בראותם השמחה בהשיגם שום מדע בעולם הגשמי וכ"ש אחר הפרדם מעל המונע והמסך המכדיל בין הרואים והנראים, וגם יתאמת זה המדע בחקירת סגולת הטבעיים ויקח מהם ראייה להשתוקקות העליון כי בראותו שום חימוץ או הזכירו אותו יולד בפיו וברונמא זאת היא טעימת הנפש למדעים האלהיים וגם אבן המושכת הברזל שום יחס יש ביניהם, והראיה שאינה מושכת שאר המתכות וכשיתאמת לו זה אז ידע שיש השארות לנפשו, ואולי שלזה כווננו התלמידים המברכין לרבן שאמרו ועולמך תראה בחיך, ובעבור זה לא הזכירה התורה ענין נפלא לפי שידעה שאין כח המון לקבלה, ותמיהת קהלת היא תמיהה ראויה והיא מה שדבר באותו ספר לא דבר כי אם בעניינים הטבעיים ובענין בני אדם המתעסקים בהבלי העולם ולא ישגיהו בהשתדלות חקירת שום מושכל, אמר אתם שתרדפו אחר דברים בלי קיימא מי יודע שנפשותיכם עולה למעלה ורוח הבהמה בעיניכם כיוורת למטה, והוא ע"ה אמר במשלי אורח היים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה, והא לך פירוש נכון, ומה שהיה מרע"ה נוסף לחיי העה"ז הוא דרך החכמים שנתעלו בנפשותיהם והושקים תמידות החיים בעבור שישתהו לזכך נפשותם בידיעת המציאות ולהשיג הצורות מנושאייהם בעודם במורגש כדי להיותם מעותדות להדבק במקורם בלי שום עכוב, והוא ע"ה אפשר שהיה מכיר בשכלו שעדיין לא הגיע לתכלית ההשגה הזאת מרוב העצב שנתעצב על מתי המדבר שמשעת המרגלים עד כלותם לא נתיחד הדבור עמו כאמרם ז"ל בפרק יש נוהלין עד שלא כלו מתי המדבר לא נתיחד הדבור עם משה שני ויהי כאשר תמו, ויאמר ה' אלי אבל לכשיבנס לארץ וישקמו בכתייהם ויהיו שלאנים בארמנם לא יודמן ענין כמה שיתעצב ואז אפשר להבין נפשו ולצדדה לתכלית כונתו. ואולי שלזה כווננו אבירי החכמה המעמיקין בסוד המציאות באומרם בסוטה ולמה היה משה הפין ליבנס בארץ וכי לאכול מפריה או לשתות מיינה הוא צריך והא כתי' ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה, אלא אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל שאינן נהגין אלא בארץ וכו', והא לך קושיתך מפורקת אם תכיר האמת:

כו. שאלה. כתוב בפרשת וילך משה קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד, וירד ה' בענן ואין ספק שהדבור היה למשה לא ליהושע והעד

הנך שוכב עם אבותיך, ומה יום מימים כי לא מצינו ממעמד הר סיני ואילך שירר עליו בענין ע"ד הסוד אלא עתה ומה היתה בזה:

תשובה דע כי ענין זה נפלא מרוב בעלי העיון לפי שאינן מרגישים בהבנת הפסוקים, ואני אומר לך מה שהבנתי בו והוא כי מחמת רוב דאנתו על שלא היה נכנס אפילו שהיה הרבור עמו נסתלק ממנו מקצת זוהר האלהי שהוא עמוד הענין בלי ספק, וד"ל רמזו זה באמרם נשתכחו ממנו כמה הלכות, אבל כשעלה להר נבו והראוהו כל הארץ במראה הנבואה נתעלסה או יחידתו ונתיאשה מהמורגשות ובאותו רגע נתפרד ההמורגש להחביר השגתו עם תכלית שלמות זוהר שני וימת שם משה על פי ה' והבן זה:

בז. שאלה. הודיעני מה היתה הסבה במניעות השכר על דברי תורה, ואם אינך מודיעני הרני מת ברעב כי אין לי מלאכה אחרת:

תשובה. דע כי הם ד"ל אמרו אמת ויציב והוא שהלומד ומקבל שכר אין כונתו בו כי אם לחיות בו כמו בשאר האומניות שבכולם ואינו מחשיבו כי אם כקורדוס לחתוך בו עצים כמה שירויה לחמו, והוא אומרם כאלו נוטל חייו כי אינו מתעסק בלימודו להרויח, עולם העליון ועל כן נוח לו שלא נברא והחסידים הקדמונים לא היו מצואין בענין זה ליהנות מדברי תורה והעד מר' טרפון שכל ימיו היה מצטער על שניצל על רבנותו חיי שעה כי היה מראה בעצמו שכבר קבל שכרו ודעתו אבל בני לוי המתעסקים בעבודת בוראם לבר בלי תקות שכר אמרה תורה שיטילו מעשר שני ומתנות בהמה שיהיו, ואומ' השמר לך פן תעווב את הלוי והעושה מעשה לוי יקבל מעשר שני בלי שום עון ואתה דע לך:

בח. שאלה. מה היתה בונתם ד"ל לסמוך כל ענייני הכמתם על המקרא ולמה לא הביאום במופתים מוחלטים כאשר עשו חכמי הפילוסופים:

תשובה. דע כי הם ד"ל דרכו בשביל הישר וירדו על עומק דעתן של בני אדם והוא בהביאם כל ענייני הכמתם על סמך המקרא להודיע לכל שהכל כלול בה ואפילו המשלים ההמוניים כגון מכאן הנותן פת לתינוק שצריך להודיע לאמו, ולפי שהכירו חולשת הכרת ההמון בעניינים המופתים כמו שאמרת לך השתוקקו להעלים העניינים האלהיים ומה שנילו הביאורו על סמך המקרא, כי אם יביאורו בררכים ההקשיים לא יסבלוהו בלבותם ויקוצו בהם כענין האמור ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, ועוד כי ההמון כבר הם מאמינים שכל הסודות הנבואיות נרמזו בתורה כי לא יחסר כל בה, ובראותם כי החכמה נסמכת עליה תתעלסנה נפשותם ויחפצו להתעסק בה תמיד יומם ולילה בהפין גדול וראה רוב הכמתם ד"ל כמה היא גדולה אשריהם ואשרי חלקם:

כט. שאלה. הודיעני למה אמרו דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה, ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב, אלא מקרא אשבהן ודרשו עת לעשות לה':

תשובה. דע שכבר הושאלתי על שאלה זו זה ימים רבים, היתה תשובתי, כבר ידעת שהתורה נמשלה לעין ע"ד הסוד שהוא עין החיים שכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו והמים רומזים לצורות הנפרדים כאומרו והמים אשר מעל השמים, ורצוני בכל מימי בראשית שכל היצירות המצואות נכללים תחתיו והוא עין החיים הנצחיים העומד בתוך הגן העליון ואין לך דבר מלמשה שאין לו כח מלמעלה.

ופירות העיץ הם המדע העיוני והשכל האנושי הממתיקים סודות החכמה במים המתפלגים תחתיו המתקנים אותם שיניקו כדי מזונן עד שיתיפו בנודלן, וגם ידעת מאמרם ד"ל המפורסם שבעים פנים לתורה ותופסם מנין שבעים לרמזו על סכום כחות האומות שכנגדם באו ע' הוקנים, ופרי ההג לקיום המציאות להשאיר הכוללים על משמרתם ולהודיע לכל שהכל תלוי באילן זה. ומה שאמרו דברים שבכתב וכי לפי שבתורה נכללים כל הסברות כאמרם מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ועיקר סודות המציאות תלויות בה, ועל כן לא נצטיינו לומר שום דבר ממנה על סה לפי שהדבר הנאמר על פה אין בה כי אם צורה אחת וכפטייש יפוצין סלע כתיב, ומה שאמרו דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב לפי שהתלמוד הוא תקין צורת המצות ומורה איכות עשייתן ואם יכתוב ישתכשו בהן הלבבות כהיום הזה שזה אומר בכה וזה אומר בכה וזה מתיר וזה אוסר, אמנם כאשר באו חכמי הדור וראו שהתורה הולכת ומתמעטת והלבבות משתבשים בכל יום ראו בעצמם וביארו דהם בטוב כוונתם ודרשו מקרא זו ויסמכו עליו והוא עת לעשות להי מה טעם משום הפרו תורתך, ורצו לומר בכוננתם כי יותר מן הנאות הוא לתלות האשם בשנוי סברתם משתתבטל התורה לגמרי, כי לסוף העקרים יהיו שמורים, וחלוק סברתם לא יהיה כי אם על ראשי הענפים הנוכלים בלי הששא, והפילוסופים הקדמונים בהנעם לבוף עומק הענין הזה לא היו מניחים למשרתים לכתוב מאומה מדבריהם בעבור כי הכתיבה תשוה צורת הסברא, והיה הפלטון אומר לתלמידו הנחפץ לכתוב מה שהיה שומע ממנו על דרך התנצלות מה מאד אתה בוטח על עורות הנבלות ואתה הושך הרעיונים, הישאלך אדם דבר חכמה הטוב שתאמר המתן עד שאראה בספר, ואמרו כל חכמה שאינה נכנסת עם בעלה למרחץ אינה חכמה, ואמרו הכתיבה משבשת הדעות והוא מה שראיתי בתשובותיך, וגם יש לי ענין נפלא על התמשלות התורה לאש והוא שתמצא שנסגל ביסודו משאר בני נילו שבמעט קחתך ממנו יגדל עד למעלה וכך הם דברי תורה כמעט מבוא יכנס לחרדי חרדים ויעלה למעלה מהנגלגל והצורה הנפסדת:

ל. שאלה. ילמדנו אדוני מפני מה המחלל שבת הוא כאלו כופר בכל התורה כלה והיותו בסקילה כעובד ע"ז:

תשובה. כבר הודיעך מורה צדק שטעם השבת הוא להתישב בלב שיש חרוש והשנחה, ושני ענינים אלו הם סוגים לכל התורה כי בהתקיים החרוש וההשנחה התתקיים אמיתת הנבואה המיעדת העונשים לכל יבלע איש את רעהו כרגים אשר בים והמחלל שבת מראה ומעיד בעצמו שאין חרוש והואיל ואין חרוש אין נבואה והואיל ואין נבואה כופר בנבואת משה על כן צוה הכורא יתברך לדונו בסקילה חילף אמנתו והבן זה ותפלאנו מופלא:

לא. שאלה. מה יראה לך ממאמר רז"ל כל שעברו עליו שלשים יום בלא יסורים כבר קבל עולמו:

תשובה. דע כי נראה לי במאמר זה כי אמרוהו בשאר מאמריהם הנכבדים להזהיר האדם להשתלם באמונת בוראו ושלא יכעט ביסורים שיחשבם לכפרה כי מי שהוא שלאנן בארמונו ואינו מתעסק בעבודתו ית' מראה בעצמו שאינו מאמין בעדיב וכי השכר והעונש הוא בעולם הנשחתי הזה וכראותם נסיה

זו הוצרכו להזהר העולם שלא יקין בתוכחתו כי אשר יאהב חי יוכיח וישתפלל
 לבוראו ושיעמידהו על בוריו להשיג ידיעתו כדי שיהיה לו חלק לעולם הנמול:
 לב. שאלה. מה נראה לך מהגדתם שבכל יום ויום הביה כועס, וא"ת שהוא
 דרך משל א"כ למה נצרך ריב"ל ליקח תרנגול למזין אותה שעה
 כי מזה נראה שהוא כמשמעו בלא דמיון:

תשובה. הלא עיינת במאמר הנכבד על איזה צד יאמר שהוא כועס והוא שביבוא
 שום פורענות על האדם אומרים עליו שכעס עליו אלהיו עד שחשכו
 כוכבי נשפו נפלו עליו, וגם נודע כי יש שעה במערכת אטרו מורה על איד פלוגי
 והוא כשהתרנגול עומד באותו ענין שהוכירו וזו היתה חכמתו של בלעם והוא שהיה
 בקי באיצטננות והיה יודע מתי יבא איד פלוגי והעולם היו סוכרים שהיה מקללו והו
 אומרו ויודע דעת עליון וכאשר ראה שמערכתם של ישראל שלימה אמר מה אקוב לא
 קבה אל וזהו פירושו מכל מה שאמרו בדרש למען דעת צדקות ה' והו האמת מבלי ספק:
 לג. שאלה. אני צריך שתעמידני על אמתת ענין הנמצא בתלמוד מכתות הטומאה
 וזהו טומאה כי יראה שהם ממישים ותתיר ספק מלבבי:

תשובה. כבר הודיעך מורה צדק שבזמן הקדום נהבלו אנשי הצאבא בנותנם
 מציאות להבלים והיו מפרסמים כי המקטרים והזוכת להם יאצילו עליו
 דזה כמה שידע העתידות ובני עמנו הנטבעים בתוכם נמישבו אחריהם עד שכאת
 התורה המזדקת מחשבתם הזוכת ואומי ולא יזכוו עוד את זכוריהם וגני והביאום
 לה' ומאותו זמן נישארו רישומים הללו באמנם כי פעולה זו יש לה כח פלנית
 והחכמים קראום כח הטומאה לפי שהם טמאים ומאוסים אצל כל בעלי עיון, וראה
 המקרא הציוח הדשים מקרוב באו בלומי שהם טובים שנתהרשו מקרוב, ומה נכבד
 מאמנם ד"ל למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה, לפי מחשבתם,
 וגם אומנם אין עוד מלבדו ואפי' בבישפים, והראיה הנמורה מעשה האמנושית
 שהיתה נוטלת עפר מתחת רגלי ר' הגינא ואמי לה שקולי לא מסתייעא מילתך,
 כלומי הכח הוא מן העליונים שאין אדם נוקא אצבעו מלמטה אלא איב מכריון
 עליו מלמעלה, והעלאת שמואל הנבלאת הוא פלא ולא היה כי אם דמיון כי מלאך
 לא יתפעל באלו ההבלים כהיות נפשו צרורה בצרור החיים, ופעם אחת פגשתי
 עם אמנושית ופייסתיה שתפעיל לי פעולה אחת ותעשה כן ולא עלתה, ואמרה
 שסבת זה היה על שלא הייתי מאמין בבישפים, ומה תקח ראייה כי אינן:

לד. שאלה. גל עיני בפליאות מאמר שמצאתי לחכמים ד"ל כל מה שנאמר לנו
 נתן לנו בנגדו, ואיני יודע למה כי הוציל ותכלית הבונה היתה
 להשקיש התאוות ולזכך כלי הנפשיות מה היה צורך לתת לנו בנגדו:

תשובה. דע כי כל מדומה לדבר אינו הדבר והנאמר הוא שיהורה כהל . . .
 כל ומה שנתן לנו בנגדו ד"ל כמעט לא בנסותו כי אע"פ שישתו
 באיכותיהן שא"כ נתת דברי תורה לשיעורים והחכם יכיר האמת:

לה. שאלה. הודיעני טעם אומנם ד"ל כל שלמה האמור בשיה"ש קיש חנין
 מאלף לך שלמה, וכמוכן אומנם ע"ד דרש על פסוק שיה"ש שיר
 שחבית אומרו בכל יום כי אין זולתך משקיש רתיתו ואדע כי ישכך הרבה מאד:
 תשובה. אתה כן אדם הנכאת פקח עיניך וראה ואגלה לך קצת סוד שיה"ש
 וממנו הוכל להבין הכל במישרים, שיר השירים ד"ל נינון הגנונים

הנשפע משירי העליונים כי בניעמתו יודקקו כל הנפשות הטהורות הקרושות והן כלי התושיה, ומתנוצץ אליהם זוהר אלהי בשפתי רננות לנצה בננינתם להשיג עולם המלאכים, אשר בכנפיהם המלאכים סוככים, וזו היא כונת המי נורא ואזום, שיר שהביה אומרו בכל יום, הנשיקה רמו לדבוקה, השמנים המשבת התשפעה מן העליונים, וההררים הנעימים רמו לסידות הנעלמים, ובהגלותם נשמה ועצבונו ימה, והיין כנוי להכמות כי מבלתו לא יגדלו הסודות הנעלמות, והנפש אומרת שהיא שתורה כיריעה בסבת התהברותה ליסודות הארבעה, ובנות ירושלם הם כנות עליונים וקצת נזירה יש בירושלם, ואהלי קדר ר"ל מקריהם רעועים מצד שכנס הרעים, ואע"פ כיריעות שכן שנעתקים לכאן ולכאן, והיריעות הם הרקיעים כי כפתי השכל מרוקעים, ומשכנות הרעים סודו העתיק, כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ומלת פרעה לנורת עפר סמוכה, והסוכיא רמו להשוקה, נאוו להיך בתורים דמיונו כי לזית הן הם לראשך, והנדר רמו למעשים הרצויים והצורך מן היתה נפש אדוני צדורה בצרור החיים, ושושנה והבצלת הנמשלים הוא אפיסות ערבה בערך אל השבלים, והתפוח רמו לעלוי השכל הפועל המלא בכל מלוי. ויער הלבונה נזר מער ועונה והבנים הם הכחות ואשישות מבישישים חכמה והיא החכמה הנקדמת במעלה רוממה שמאלו וימינו כנוי ליטני החמרים העליון הפשוט והעבור השכל הנפרדים והרודר הוא השכל העליון והוא גם צבי ארצות וההלונות והחרטים הגופיות הנחרצות והסתיו הוא רמו לימי הבהרות והנצנים רומים שכבר הם מוכנים ואו התור נשמע ובכנין התורה נטבע והתאנה הניצה ביופיה ואכל מפריה ויונתי היא יונת אלם החוקים והשועלים מהבלים הכרמים ומזיקים מצאנוי השומרים מבואר לבעלי עינים הישרים מטתו של שלמה מסובבת בששים נבזרים הם המעלות אהוי הרב מפחד בלילות והם גזרות מתוהו וליל ישימון ואפריון היא הכנת שבלו העליון בנין מורה כי האדם עין השדה והלבנון נזר מליבן שינים והעמודים הם היסודות ארבעתים ורפידתו זהב היא הנפש המתאנה האומרת הב הב! והארנמן הוא החיה שהוא מורכבת לכל בעל תהיה תוכו רצוף אהבה שבתוכה לקה הרבתי מושבת והעטרה רמו להשיגה העליונה והתונתו היא התכלית האחרונה ודבש מצאת אכול דיך והלב מלשון ודי עשות הלב ללמדך ואין ספק שבכולם יש טעם מתוק ולסכל אומרים לו שתוק והגן נעול רמו לגן האל העליון והגל נשפע ממנו ברשיון והשלחים רמו לשלוח האם והגדים תורה מנד שמים ישאם וכפרים נזר מכופר נפשו והנדרים מנדרם והכל כלול באדם ואין ספק שגדר וכרסם קנה וקמקון וכל עצי לבונה שמציאותו ביער הלבנון וממנו נמשך המעין לגנים השומרים ומעין התום כי סתומים והתומים הדברים והערה מצפין צורך שלימות באו באתי מתמימות והפשטת הכתנת סודו אומר שהוא התומר ראשו כתם פז עליונה הראש היא חכמה והפז דמיונה והקניצות התלתלים והשוקים והגלילים ועמודי שיש מוסרנים ונחרצים על ארני אופנים והרצה מלשון רצון אצל בעלי הלשון ונת אנו היא בעלת הדי הגלים וערי מרכבות עמי נדיב והשולמית היא השלימה יש דרך ממנו יכנס החיות לה בכסן אמה והאגן באגנות והסדר כבר נזרה בעלי התכונות אל יחסר המזג וינח כי השער לה פתוח ומתמוג העיוני עם הרחמי סנה בשושנים והוא סוג לשושן הכרזה כי כן אמרו הנבונים ושני שדרך הם פשר לרומים להתהרות הווישר צופה פני דמשק מניורת וכן משק והוא צופה להרכב בשכלים בצרור החיים והתמר רמו לבעל עינים בשתים

עשה עינות מים ושבעים תמרים וסנסניהם יוצאים מהם והדודאים יש מהם פרוצוף האדם אך לא הקרבים והם רמזין את בעלי הרמזין מים רבים לא יוכלו לבנות את האהבה אפילו שירגיל נפשו בהכמות בשקידה רבה והכרם משל להכמה שצריכה לעבוד לשמה להמתיק הפרי לרפואה בצורי והפרי הוא אלף כסף שיביא האיש השלם בפריו והוא בעל המון דכל רכפין ייתי ויכול דין ועתה חוזר לשבח המהבר בטוב טעמו כרמי שלי לפני שלמה האלף כסף שיביא כפרו האיש השלם נאותים לך בנעימה על שהגדלת והוספת בהכמה התמימה ואינו קרש כמאמר המדבר בי אינו כי אם שבת המהבר הוושבת בננים הנעלמים מימי קדם כהבירים נעימים ברה דודי כי לך משפט הגאולה לך הישבח והגדולה ורע לך השואל ורבו כמותך בישראל שאם תדרקן באלו הרמזים הנחלקים ממגילת הרוזם תעמוד על עומק הספר הנותן [אמר] שפר:

לו. שאלה. הודיעני ענין אמתת צווי התפלה ומה תועלת יש בהתפללנו. הואיל והכל תלוי בשכלנו, אית לשבח ולפאר למי שבראנו מהאדם המוחלט והביאנו לאור העולם להעיר אלוהותו ומה שיעשה מי שאינו מחשב בזה, ועוד כי אפילו הלכה ככיה שאומרים שגוה לו לאדם שלא נברא והוא בעבור שהיו מעינים בטוב עינם בתועלת שמועיל בכואו לזה העולם, לכד מאשר הוא מוכרה והוא בעבור המינים באומרו לא תהו ברא, כי מי הווכה למעלה העליונית, עד שיזכה ברוב יוכלו להדבק למעלה ובראותן זה הוכרתו להוסף שגוה לו שלא נברא ומשמייא הסבימו בהריוקן, ועוד מאחר שנתברר לנו במזפת מוחלט שהכורא שלם בתכלית השלימות ובשלימותו וישלם על שלם והוא לא וישלם בשלימותם, מה צורך להללו בשלימות השלם אלינו כי לפי האמת הוא נרעין בהוקן זה בהתבוננות העיוני כי ראה שהוא מוצרך לשלימות בלעדו ית' מכל הסרון ואית בעבור לשבתו ולקלטו, ומאו הקילום שנוכל לקלטו כי כבר נתברר בראיות נמרזות שכל הברור התרצו הוא בנקודה הנגלגל, וכל הברור אינו מיושב כי אם שיתו והברור עם הנגללים שהוא כנרנר הרדל אצל כל א' ואחר מהכבבים התקועים בגלגל השמיני נמצא שהאדם הוא בנקודה מהנקודות בלתי שיעוריות, והיאך יוכל נקוד בלתי משוערת להגיע לישלמותו, ואל יחשוב אדוני שאלתי זה היא על המנעי מהתפלל, הלילה לי, בצדקתי החוקתי לא ארפת, אמנם הוכרתי לשאול בעבור שלא אסתפק בענין שלא יתנצל בתפלתי :

התישובה. ידיע תרע אהובי ורעי שלא נסיתי בכך שאחשוד לשום אדם שיש בו ברית כי לאהווקי אינשי ברשיעי לא מתוקינן, כי היה זה עול בהוקן וחיתי עובר על מקרא הצוהת לא יעשו עולה ולא ידברו טוב והווכה היא על כל משכיל לבהון לכל אדם לכה זכות וישלם לרבר אחר איכותן של תלמידי הכמים דצורבא סררבנן קודשא בריך הוא בעי בשלומיה ואין מספיקין בידו לעשות תשובה, הואיל וכונתו לשם שמים והוא לרעת ידיעתו ית', ואשוב לתישובתך והוא שתדע שבזנות התפלה שתקנו רז"ל הוא לשני ענינים נכבדים ופלאים ההמוניים והוא ידיעה וציר והידיעה קודמת בזמן לציר והוא ביודע הטבעיות ושיפשיטם מנישואתם ואח"כ יציר צורתם בעין שכלו להבדיל מציאותו ית' ממצואות, וזלתי לא מצד שהוא צריך לכך כי אם מסני הסרונינו שנצטרך שלימות מבלעדנו ואור מוחלתינו וכל הענין הנכבד הזה כיוונו ר"ל באומרם ורעי לפני מי אתם מתפללים ר"ל כי

אין המבוקש מכם נענוע שפתיכם ורמיסת היכל הקדש ויהיה לבכם כל עמכם ותהדרו בעסקיכם ובצאתכם להיין הסיוה מלבכם מה שהתודיתם בפנים ותשובו לבסלה, וזהו מאמר ישעיה באומרו מי בקיז זאת מידכם רמוס הצרי ועל כאלה אמר שלמה בעל השירים בנימונת ישוה הנכבדים בעיני המשכילים, חברת בהמות נודעת כל יום לקיר היכל ולא יודעה למי נודעת ומה תקה ראיה כי אין הרצון המבוקש נענוע הישפתיים כי אם בציור האלהי לבה, שהוא האור המאיר התפלה וזו הייתה כוונתם באומדם המתעטש בתפלתו סימן יפה לו, והעיוטוש הוא האור באומרו עיוטושו תהל אור וראת הפלגת הכמתם באומדם כאן למעלה וכאן למטה כי העיוטוש העליוני הוא רמו לעישית כחת רוח השכלי ושל מטה להמרי, ולא זכרתי לך זה אלא בעבור שראיתי לא מהחסידים שהיה מעורר העיוטוש בתפלתו ורבים מעמי הארץ המתעוררים להתעטש בריבוי לילות שיש במחם, אשר שמחים ואומרים שנתקבלה תפלתם בשימעם לרבנים ענין המתעטש בתפלתו, והם לא ידעו כי שמיעתו תוסף כי המליץ בינותם, ומאחר שהושבתי לך על שאלתך אכתוב לך ענין נפלא שאנו אומרים בנבורות וכל העולם אינן מדנישין בו והוא שאנו מזכירין נ' פעמים תהיית המתים והוא מחיה מתים אתה, מחיה מתים ברהמים רבים, מלך ממות ומחיה, ואנו הותמין בא"י מחיה המתים, ודע כי מה שהשמע ממני עתה הוא מסכרת מבילתי יארע המתקין כיונו לבך כי האמת במקומה עומדת, ידוע כי התחיה הראשונת היא התהוותה בעולם הנשחת כי תחיה זו היא הכנה לקנותו שלימות ההוכמות והתחיה השנית היא כי בקנותו קניית השכל הקטן, הוא או הי באמת וזו היא מחיה מתים ברהמים רבים כי זה הוא רהמנות גדול בהשפיעו על נפשו שפע אלקי כדי שלא ידמה לבהמות, והינן היא מלך ממות ומחיה ומצמיח ישועה, רמו בזה לרבנות האחרון, ומה שהקדים ואמר ממות רמו שהמיתה הגופנית היא ישועה להפדרה כי לפי שנתפדר שכלו מעל גיורתו וזה לישועה הגדולה שאנו נפשו שמהה בשואבה מי הישועה מכלי דלי ובאמת הווכה לשלימות מעלה זו הוא נושע באלהיו

כמו שאמר עם נושע ביי' והבין:

לו. שאלה. מפני מה שנצונו למנות הדישנינו ללבנה, הואיל ונצטרך לבסוף לעבר השנה כדי להשוות עם החמה והוא כדי שיבא הפסח באביב והסבות באסף ובין שכן הוא היה לנו למנות הדישנינו לחמה מבלי שנצטרך לעבר השנה וא"ת כי הוא לפי שהם היינו מחשיבים לימים השמשיים לא נדע מאי זה עת נחשוב בענין שתהיה ידועה לכל, ולפי שכבר נתברר בראיות נמורות כי שהשמש וזרח על המזרחיים הוא מערים למערביים, ולפי זה לא היה שם הכחה, אמנם הלבנה בהראותה על קו השוה רואין אותה כל העולם, ובענין שמשמין מאותה ישעה ומנין כמו שאמרנו בזה ראה וקדש זה טעם נאות וגם אמנה היה איפשר לנו ניב לסמן סימן ברקיע כי בהגיע השמש לנקודה פלו יתחילו או למנות החדש, או כמו שהושבין הנצרים:

תשובה. דע לפי כונת עיונך, מצאתי טעם אחר נפלא וגורא שמלכות בית דוד נמשל בלבנה כי כמו שהיא נופלת ואחר כך היא מתהדרשת כדוגמא זו היא מלכות בית דוד כי מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא ועל זה היינו מן הנאות אלא למי שהיא דוגמתנו ומשאנו מעברין השנה כדי להשוות עם החמה היא דוגמא עתידת לרמו שבמחרת תדבק הלבנה עם החמה ועל קו א' יעמדו

שניהם כמו שאמ' והיה אור הלבנה כאור החמה, ובאותו הזמן תשוב המלכות לקדמותה כמו שאמר ואשיבה שופטין כבראשונה, ורע כי לפי שהלבנה היא רונמת מלכות בית דוד על כן לא היו מקדשין אותה כי אם מורע דוד או הסומכין על ידו וגם הם היו הבקיאין בהלכותיה וברגעי ראייתה ובמנין ימיה כמו שמצינו ברכן נמליאל כך מקובל אני מבית אבי אבא ובא בקבלה שקבל מבית מדרשו של דוד ועוד ראייה אהרת שהביאו מהגדה בראשונה באותו שראה הלבנה בצפורה של כ"ט, שקל קלא שרא בה אמ' לה לאורתא מקדשנא לך ואת קיימת הבא זיל איכסי כמה וכיש בראותא אמר לו לרב חייא זיל לעין טב וקדשיה ושלח לי סימנא ושלח ליה דוד מלך ישראל חי וקיים ואומרים כי הלא סוד, והאמת הכל הוא סוד להם מרוב הסרון הכרתם בהכמה, ואני אומר לך מה שנראה לי מענין בירור ההגדה הזאת והוא כי באה על דרך משל כמו מי שמספר והיה אומ' בלבו מה מועיל ראיית הלבנה שלא בשעתה כי אין רשות לביד לקרשה כי אם על פי העדים ומן הראוי היה להתכנסת עד הלילה ור' הוא רבינו הקדוש שהיה מורע המלוכה ור' חייא היה תלמידו כמו שנמצא בדבריהם אם ר' לא שנאה חייא מנין לו, והיה מצוה עלינו ללכת ולעיין בראייתה כמיטב עיננו, ושיראה אם היא ראייה דהתקדש ושישלח לו סימן שיהיה מאותת אצלו, והוא דוד מלך ישראל חי וקיים כלומ' דוד שהוא רונמתה הרי הוא חי וקיים והוא סימן סבון לדעת אם נתקדש כבר ומכל זה הוכחה לדברים שמלכי בית דוד הן שהיו בקיאין בתהלוכה וברגע ראותה ועל פיהם היתה קדושתה:

לח. שאלה. מהו המינות שמצאו החכמים בספר קהלת עד שבקשו לנגוו והוא תימה לומ' על חכם כשלמה שדבריו נוטים לצד מינות הודיעני למה פתח ספרו בהבל הכלים וחתם ביראת השם באומרו סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ומה ענין מצאו בזה שלא לנגוו:

התשובה. דע לך השוקד על פתרון השאלות העצומות האלה כי מה שאמר שדבריו סתרין זה לזה, הוא לפי מהשבת ההמוניים המשליכין האכזרונה ואינן מסתכלים בסתרי הענינים המתמרים בעולם ההוה וההסדר ולפי שהרגישו שההמון לא רייקו דבריו כפי מה שצריך ואולי יסתבב שיצאו מקו יהדותם על כן ראו בעצתם לנגוו לולי שראו שתחלתו וסופו דברי תורה בו בתחלה אמ' יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש הוא דאין לו הא למעלה מהשמש יש לו, וכסופו אמר את האלהים ירא ואת מצותיו שמור על כן אחרים נמנעו מלנגוו ויש לו לתמוה על כמה היה ההיזק הבא לעולם בסבת הכסילים באסת על כאלה אהויל אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארצות ומן הדין הוא לגחנם ביום הכשורים שהל להיות בשבת ולקורעו מנבן כדג, בעבור שמונעין טוב מן העולם ועליהם נאמר רשעים בהשך ידמו לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו מה מעט בשביל ימוטו כל מוסרי ארץ, והם החכמים הצדיקים שהם יסודות העולם כאמרו וצדיק יסוד עולם אלא תראה כי בראותם לשום אדם מתעסק בהכמה העיונית, מיד יגזרו עליו זריקת מינות בעבור שאינו מאמין בהבליהם ובדמיוניהם היש בעולם רע גדול מזה, ועתה יש לנו לבקש מעט פתח בהבלים וסיים בסוף דבר וגאמ' כי מאחר שנתברר לנו במופתים אמתיים שדיעת הבורא עמקו זנשבו עד שאין כח בנפש האינשוית להשיג מאומה מיריעתו כי אם להשמעת אונים איב בתחלת

המהעבה יראה שהעמל בידועות המציאות ופרשיו הוא הכל הבלים כי הנה הוועיה ר"ל קהלה כאשר הסתכל בענייני השפלים במערכתם בהשתנותם מרנע לרנע כפי הנהגת המערכת העליונה ואותה המערכת גם היא משתנה בתנועתה שסבתה השק והיבוב להדמות למה שלמעלה ממנה, והוא לעולם מתמיד בהשק בהשתוקקה על זה וסוף סוף אינו משיג כוונתו, א"כ מה הועיל בתנועתה ונראה כי תנועתו היתה לבטלה ולריק וכל זה אין בה בנפש האינושית לבא עד תכונתו, הנה כי בהסתכלנו בעניינים הללו נתחבל כרעיוננו ונשוב לנקודה שהתחלנו מנה והנה אמר כי הכל הבל, ומה שסיים בסוף דבר הכל נשמע הוא כי לאהר ישחק על כל אלה העניינים ולא מצא החבולה כדי להשיגו על מתכונתם אמר מאהר שהוא כן טוב לו ללכת בדרכי הבורא להתחזק במצותיו כי בלי ספק הם קיום העולם להתנהג על היושר ועל הדין וכמו שאמרו חז"ל על שלשה דברים העולם עומד על העבודה ועל הדין ועל השלום, ובלא ספק התורה היא המאלפת ישבילי האמת והצדק כמו שאמר ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים צדיקים על כן סיים בדברי תורה ומה שאמ' כל הדברים ינעים היא שכוונתו היתה להודיע שאין כל הדש, כי הכל הוור הלילה והביא משל לזה באומרו דור הולך ודור בא ודור בלשון ערבי היא עיגול וזרה השמש ובא השמש וגם כל הנחלים הולכים אל הים. אהר אמר כל הדברים ינעים כלומר אם באתי לספר כל הדברים המתנהגים עד עניין כזה היתה יגיעה גדולה וקהלת אמר כל הדברים ינעים כלומר אם לספר כל הדברים המתנהגים על ענין כזה היה יגיעה גדולה כי לא יוכל הפה לרבר ולא תמלא אוון משמוע. והכס אחד מהכמי המוסר כאשר נתגלה לו זה הסוד אמר דבר זה עניינו איני דורש החכמה לתקוה שאבוא עד תכלית. אבל אני דורש אותה כדי שלא אהיה סבל מזולתי והוא האמת בלי ספק, והואיל והוא כן הוכח עלינו להכנס עדינו ולבלום שפתינו שלא נדבר כי אם במה שהורשנו ונחויק במצות האלהיות מכלי שנהקור על מה שאין בה ביכלתנו להשיג כי הוא ית' לבדו הוודע סוד המציאות כי אנו לא נדע ולא נתגלה לנו אמת הענין עד שירים שפלותינו ויאירו ככבי נשפינו וישלח לנו משיחנו והוא יורנו מה נעשה ויאיר נתיבותינו בידועת האמיתות כמו שיעדנו ע"י נביאו כי מלאה הארץ את ה' דעה את ה' ושאתם מים בשיטין כי כלם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם, והוא ברחמי יחישו וישלחו במהרה בימינו יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו. ומה שאמרת בחזרתך והעלמת וממני בקשת איך תשחרר עבדך במרצע דע כי זה איני יודע כי אי אפשר לאוון שלא יקרע כי החושב להוסיף הוא גורע, ולפי שקצר המצע מהשתרע וגם על ירכו צולע עד שיזרח השמש עליו לבלתי יתקלע ואין רואה ואין שומע כי כל אהר בין מצולה טובע על כן אבדת האתונות השחורות טובע להיותו כחמור נרבע ורובע, ולא ידע כי לנפשו קובע, ומקום אופל לתפלתו קובע, ובשופר סדוק בראש הישנה תוקע ובאחרית לכפיו תוקע, על סורי הנפן הנכריה אשר נוטע, ובסופו ישר מיד ימינו קטע, והוא אין מבין ואין יודע, כי כאניה בכל יום נוטע, ובכרבו לבעל כורע, ומסר אביו פורע, על המדת המטבע אשר הטוב ממנו מונע, ולבו השקר בנחל נובע, ואני אישיך עצות מתוקים לכל הצשנן במים העמוקים, מפני ששם המצא נוקים ותשוב כסלתך לשובן שחקים כי הוא משפיל ומקים, ואל תלך בדרך יהוקים, ולא כצדקתו האסור באוקים, ואם ישאך ברוחך למלך ותלך אל בית הרואה

השמך פן תנאה ותחביא הכלי הנאה פן תלאה ותשתאה ואם תעשה כן תצלה למלוכה ובסופך תאמר אי ותכריע זרע עמלך הנאה ודורך אבנר יהיה שר צבאך ותראה הטוב והישר כדי שלא יקדימך בן ישי ברחמים ואם תקח עצתי אזי תזכה להיות במהיצת שמואל הרמתי ומי הוא זה אשר ימצא לחידה מכוסה מלבבות גם גדודה, והיודעה אשאנו על שכמי ואעניד לו פניני הכבודה והרי השבתי תשובות על שאלותיך החשובות. להשוב מהשבות והאל ישכילך בסוד קנייניו, וינהלך בנהל עדניו ותהיה נובע במעיניו ולא תאבד טפה, ויבנה לך בציון הופה עם החופות היעורות לצדיקים, ובראשם יהיה מקומך כאשר יאות למשביל כמך:

זו היא פתשגן הכתב השלוח אלי מר' ידעיה.

הוג השחקים תוך לבבך חנת, אותך ומופתך בתבל שחה, תגבה ברוב ממשה בשכלך מעלה, תפיץ לאורך ליושבי מטה, ענן תפרשו וערבות תעטה, תפרוש כנפיך ועליו הכתה:

מי זה אשר לקח מועצות מטה האל ותורה שם בישראל, צהלת סוסיו במרכבותיו אבק העלו ואמר סולו סולו, ובזיו חכמתו נרתק החבל האירו ברקיו תבל ומדעיו הושעו משוכן ארץ ראתה ותרעש הארץ והשכל מרחוק יבא האומר לים החרב ורקד כהרב שכלו כל השכלים משאתו יגורו אלים וכל בכוריהם הכה. ימשוך לותן בכהה, ועל כן כל היצורים ממנו נפלאו כי כמוהו לא נסוהו וכמוהו לא ראו ונפלא הפלא ופלא העצומה ויעל בסערה השמימה, וירד על כל מלאכי עליון כטל חרמון על הררי ציון, ושרה שבינתו בשפלים, כי כל פרוי קדש הלולים, ופקח קוח לאסירים ליל שמורים, ובימיו החכמים נהנבאו לאמר לאסורים צאו, סנסניו ופארתיו מים עד ים ישולחו ולא מימיו מי שחו, כי כנאד חרש יבקע בטנן, וכל יקר ראתה עינו, על כן אהרוז עליו שנית בחרוזי העתיקים בבית גזיו:

נבור בהיצדך תור ותעטפה כתור, תור התעודה אל בני גיליך
לעשותך תור מזהב התור כתור, בואת כתור לך פו ברוב חיליך:

יודע לפני כבוד אדוני אבירי וגאוני כי מיום שהגיעוני תשובותיו נתפרסם אצלי חכמתו וידעתי כי שכלו נתגקה מכל כתם וחלודה, ונתלמשה לשונו כחרב חרה, וכל מדותיו חמודות, וישקף בשכלו הסודות, ורותה צמאוני בתשובותיך ובשכר זה השם יניחך והקיצות והוא ישיחך, כחפצך וכחפץ עבדך הצעיר והחפץ להיות ביוצקי מים על ידיך, ערל לב וכבר לשון

ידעיה ב"ר נחשוך.

נשלם הספר תהלה לשוכן שמי שפר, וכתב יוסף בכ"ר יצחק גרסיאן יציו והמה לנכבד כי יהודה יציו בכ"ר יצחק הנצב"ה הרחמן יוכהו להנות בו הוא וזרעו וזרע זרעו עד סוף כל הדורות אמן:

א"א עתה באתי להשלים את אשר החילתי לדבר (לעיל עמוד 45) בענין האגרת הזאת אשר בתוכה נכללים ליש תשובות לפי סימני המספר אשר הצנתי בתחלת כל תשובה ותשובה, וזאת לדעת, שבכ"י אינם נמנים במספר. גם הכ"י אשר ביד החכם שעני-בלום כולל ל"ט תשובות כמו הכ"י בוואטיקאנא, ולא כן הכ"י בפארמא והכ"י במינכען, כי כל אחד מהם כולל רק ל"ז תשובות ולא נודע לי, אם חסרו מהן שתי שאלות לגמרי או נתחברו איזה מהן לתשובה אחת. בכ"י אשר בוואטיקאנא חסר אחר התיבות "המלא בכל מלוי" בתשובה ל"ה (בנדפס עמוד 62 שורה 14) עד הדברים "וקהלת אמר" (עמוד 66 שורה 14) בתשובה האחרונה והשלמתי את החסרון ע"י מה שהעתיק בטובו הגדול ידידי החכם פיעטרא פעררא מתוך כ"י בפארמא ועלינו לתת לו תודה וברכה בעבור זה. עוד לי להזכיר מן התקונים האלה אשר הם מסומנים בסוגם (ד"ק) הם מעשה ידינו הד"ר דוד קויפמאן ואשר הם מסומנים לפניהם ע"י כוכב * הם נלקחים מתוך ההערות אשר הוסיף החכם ר"ש זקש בכרם חמד הלק ד' (ע' לעיל עמוד 45) והנוסחאות בלי שום ציון מצאתי אחרי השוואתי הנדפס פה עם הנדפס אצל זקש בכ"י שם ומה שנסאר עוד פה מן התקונים בלי סימן הם מידי הכהה.

תקונים.

עמוד שורה	עמוד שורה
47 25	46 2 לירי
— 33 קראוה	— 6 צ"ל ובקשה לפי הוקי המשקל
48 3	— 10 ישולל (ד"ק)
נחלטשה — ע' על מליצה	— 12 ואם ככה
זאת וכדומה לה מה שכתב ר'	— 15 בכל ביתו
מש"ש בהמזובי חלקי"ב עמוד 35	— 26 צ"ל אנא אדני [= ה'] השלם
קצתו עם קצתו. ע' מורה פרק ע"ב מא'.	חסרוני כי רק בזאת יאות החרוז והכותב לא דק והחליף שם בשם אחר (ד"ק).
30 — סינא במקום סירא בכ"י מינכען.	47 8 וכענן
— — יהיאל בן עזריאל — השמות האלה נוצרו בדמות השמות הערביים חי אבן יקצאן ע' מה שכתבתי על זה במכ"ע	— 13 והעמיק וצלל
נעטטיננער געל. אנצייגען 1884	* — 14 האיש ר"ל הצורה והאשה החומר.
ע' 393 וע"ע ר' מש"ש בעלי בני קדם שנה כ"ד ע' שש"ג (ד"ק)	— 17 מלת ואור פעל במקום הוה ודמיונו במקרא (ד"ק)
49 13 צ"ל המדעים, ובאמת חשבו	— 23 גזוריו תחת דודיו

עמוד שורה

עמוד שורה

הרופאים כחכמתם כי אין עצה
ואין חכמה נגד העליונים ויראה
שחכמתם שבה לסכלות. ואתה
אדוני די רוח אלהין קדישין כך,
האירה מחשכי רעיוני.

- 31 * — בכח ידם
33 — שהיוק תחת שהוקן
34 — שלזה
52 1 — כי שמעתי
13 * — היא המחלוקת שבין אריסטו
ונאלינוס, עי' מזה ר' שמואל
צרצה במקור חיים פ' משפטים
(במרגליות דף ע"ב ע"א)
והמהלוקת היא בטבע העין
תלויה במהלוקה פילוסופית
שביניהם — והרכב עמוק אין
כאן מקום לבארו.
52* 19 עי' מזה בל"ב מא' למורה.
22 * — חוש ראותך (ד"ק)
34 — מרכי צ"ל מר כי
35 — המלחש צ"ל המלח
42 * — יותר.
53 14 המחקר נחלקו — ועל המחלוקת
הזה ומקור הדעות המתנגדות
עי' מה שכתבתי בספרי על
החושים צד ס"ב וכו' (ד"ק).
32 — שהכל תלוי בהם
54 5 כי אי אפשר
7 — אחר תיבות, כי אם במשפט
האלהי צריך להוסיף לפי נסחת
התחיה, שאין צד ליכלתו
להשיגו וגם ממאמר חיי בני
ומוזני (* אין להביא ראיה כי)
הוא מאמר יחידי וצריך עיון
שהרי כתי' ועושה הסר לאלפים
שזה מורה. מעניני השכלים
(* שעניני השפלים) הוא כפי
משפט האלהי לא כפי וכו'
וגראה ששנג המעתיק להשמיט

- בימים הקדמונים כי יש כח
בידי הבשמים והמרקחות להוכיח
ולשמור הדיעות כמאמר ר"ל
חמרי וריחני פקחין (יומא ע"ו):
ולפי מה שכתבתי בספרי על
החושים (דיא זינגע, לייפציג
1884) צד קנ"ד הערה י"ט
אפר שצ"ל מוכנת ננסחת
התחיה (ד"ק).
17 — צ"ל כנימוסים.
50 5 צ"ל התוכחו באמונה ולמחוק
תיבת הוא.
9 — על הוראת מלת נרר כמוכן
שורש המנץ עי' ר' מש"ש בספרו
על אברהם בן עזרא צד ק"י
הערה קצ"ה (ד"ק).
15 — והורה.
7 — מלמטה עיין מה שכתבתי על
המשל הזה בספרי על התארים
צד שצ"ט הערה נ"ז.
* 26 ומצד קרבת השכל הפועל
לאישים נקראת גם מדרנתו
"אישים" ועי' מה שהעיר על זה
הרב הגאון מו"ה ש"ר נ"י באגרתו
שבראש ס' שני המאורות.
* 32 עקרי הדברים הבאים פה בענין
הנפש מיוסדים על דברי גלינוס
ועל דברי נבירול בס' מקור
חיים בענין זה.
37 — ותוך
51 — החומר במקום הגוף.
— בפירוקן — א"א אצ"ל פרק
נ"ב יש שם מקומו במורה חלק א'.
23 — אחר ומלחמות עוד להוסיף
כפי נוסחת התחיה, וכשישלוש
כוכב פלוני ימותו האנשים
ברגעים פתאומות. ומדבריהם
נראה שהכל תלוי במערכת
העליונות אם כן מה הועילו

		עמוד שורה	עמוד שורה
18	60	ציל אפלטון ועיין מוסרי הפלוסופים דף א': מה מאוד אתה בוטח בקורות הבהמות הסתות ואתה חושד הרעיונים החיים זה מקור המאמר השגור בפי כוחבינו הקדמונים כמו ר' מנחם בן זרח בס' צידה לדרך דף י"ד. ור' הסדאי קרשקש בס' אור ד' דף א'. עיין גם ס' מעשה אפוד צד י"ח (ד"ק).	מהתיבות, משפט האלהי בשורות אחרים מקדם עד התיבות, משפט האלהי בשורו שלאתריה.
20	63	ציל כל שלם במקום על שלם.	14 54 ע"י מורה חלק ג' הפרקים י"ז י"ח ל"ג נ"א וע"י היונה צד סיח. בהערה (ושם נפל טעות סופר ותחת: ושנה דבריו אלה סוף פ"ט צ"ל: סוף סיח).
23	—	ציל ומאי במקום ומאו וציל ניםטריאות תחת נמורות (ד"ק).	37 — רדופה
24	—	ציל הארצי הוא כנקודת תחת החרצו הוא כנקודה (ד"ק).	38 —* רבעיה — רמו לארבע יסודות.
17	64	ציל לכך תחת לבך.	4 55 ציל ינותו.
26	—	ציל חד שינו תחת חד שינו.	11 — וחברינו אמרו שהשואלה
29	—	ציל לפי שאם תחת לפי שאם.	24 55 לקראו מין לפי שהניא לבו
31	—	שם הכחה?	32 —* ע' מורה כיב מגי.
2	67	ציל אַיִקָה וחכריע זרע עמלק תנאָת ואולי ציל תכניע כלשון הפסוק איוב מ' י"ב (ד"ק).	10 56 ציל ששופה תחת ששופת
3	—	על תיבת שלא נסמן קו והוא לסימן למחוק את התיבה הזאת.	11* — איך רב זה — כלומר הרמבים
13	—	אולי ציל ועלי חסתה במקום ועליו הכחה.	29 — ציל הסכלות תחת השכלות
24	—	עג בהמזכיר לרמשיש חלק ט' עמוד 21 שמביא שם חרוז הדומה לזה מתוך כ"י אחר.	34* — ר"א — והיינו הראב"ע וכבר שערתי בס' התחיה א' צד ל"ד הערה ב' שהכוונה על הראב"ע. עייש וע' היונה צד פ"ב בהערה.
			39 — השיחים ואחר כך ויקרא.
			2 57 על זה הערה ארוכה ועמוקה בתחיה מהמתבר וקש ע"ש.
			24 — ציל כנותנו תחת בנותני
			28 — נספה הערי ארוכה בתחיה ע"ש.
			37 59 ציל לעץ תחת לעין